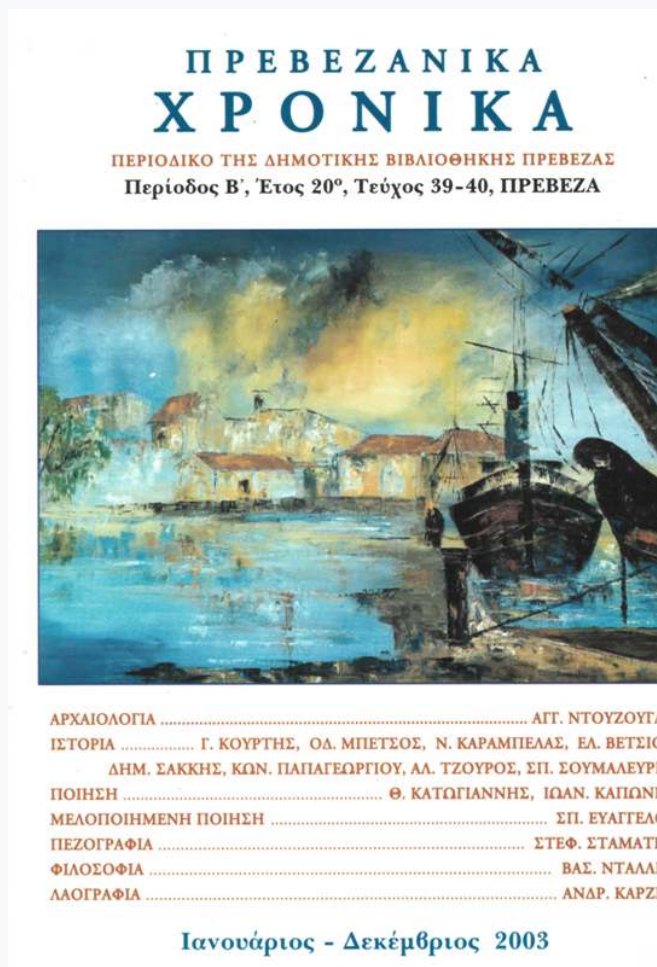

Πρεβεζάνικα Χρονικά

Αρ. 39-40 (2003)

ΠΡΕΒΕΖΑΝΙΚΑ ΧΡΟΝΙΚΑ, 39-40 (2003)

Ο Άγγλος αριστοκράτης John C. Hobhouse στην Πρέβεζα

Νίκος Δ. Καράμπελας

doi: [10.12681/prch.28981](https://doi.org/10.12681/prch.28981)

Copyright © 2022, Νίκος Δ. Καράμπελας

Άδεια χρήσης [Creative Commons Αναφορά 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/).

Βιβλιογραφική αναφορά:

Καράμπελας Ν. Δ. (2022). Ο Άγγλος αριστοκράτης John C. Hobhouse στην Πρέβεζα. *Πρεβεζάνικα Χρονικά*, (39-40), 64–111. <https://doi.org/10.12681/prch.28981>

Αρματωμένος Αρβανίτης.
Χαρακτικό από το βιβλίο του Χόμπχαουζ.
Συλλογή Νίκου Δ. Καράμπελα, Πρέβεζα

Ο Άγγλος αριστοκράτης John C. Hobhouse στην Πρέβεζα¹

Νίκου Δ. Καράμπελα
προέδρου Ιδρύματος Ακτία Νικόπολις

Στις 29 Σεπτεμβρίου του 1809,² μία βροχερή φθινοπωρινή Παρασκευή, φθάνουν στην Πρέβεζα, με ένα πολεμικό μπρίκι,³ δύο Άγγλοι αριστοκράτες. Ο λόρδος Βύρων⁴ και ο Τζών Κάμ Χόμπχαουζ,⁵ ο κατοπινός λόρδος Μπρόουτον. Τους συνοδεύει ο υπηρέτης του λόρδου Βύρωνα, Φλέτσερ. Οι συνθήκες του ταξιδιού τους από την Πάτρα μέχρι την Πρέβεζα ήταν αρκετά άσχημες, είχαν ακούσει μερικές δυσάρεστες ιστορίες για τις αγριότητες των Τούρκων

1 Η περιγραφή του ταξιδιού προέρχεται από το βιβλίο του John Cam Hobhouse με τίτλο «A journey through Albania, and other provinces of Turkey in Europe and Asia, to Constantinople, during the years 1809 and 1810» («Ταξίδι μέσω Αλβανίας και άλλων επαρχιών της Ευρωπαϊκής και Ασιατικής Τουρκίας στην Κωνσταντινούπολη κατά τα χρόνια 1809 και 1810»), από το οποίο μετέφρασα τα σχετικά με την Πρέβεζα και την ευρύτερη περιοχή κείμενα.

2 Όλες οι ημερομηνίες στα κείμενα του Χόμπχαουζ είναι σύμφωνα με το νέο ημερολόγιο.

3 Τύπος ιστιοφόρου πλοίου με δύο κατάρτια.

4 Ο λόρδος Βύρων (Byron) γεννήθηκε το 1788 στο Λονδίνο της Αγγλίας. Ήταν γιος μιας αριστοκράτισσας και ενός ασώτου από ένα αταίριαστο γάμο. Ο πατέρας του, αφού πρώτα κατασπατάλησε την περιουσία της γυναίκας του, τους εγκατέλειψε. Ο μικρός Βύρων μεγάλωσε δίπλα σε μία μάνα υστερική, άλλοτε με χάρδια και άλλοτε με ξυλοδαρμούς. Τα παιδικά του χρόνια ήταν δύσκολα και θλιβερά. Σε ηλικία μόλις δέκα ετών κληρονόμησε τον οικογενειακό τίτλο και έγινε λόρδος. Σπούδασε στο Trinity College του πανεπιστημίου του Καίμπριτζ, όπου έδειξε πνεύμα άγριας ανεξαρτησίας και μία τάση προς την εκκεντρικότητα. Ταξίδεψε, στα 21 του χρόνια, στην ανατολική Μεσόγειο από το 1809 μέχρι το 1811. Επέστρεψε τότε στην Αγγλία και ξανάρχισε την ταραχώδη ζωή του, γεμάτη ποιητική δόξα και σκάνδαλα. Ο Byron, αφού πρώτα γνώρισε την αποδοχή της καλής κοινωνίας της Αγγλίας, γνώρισε μετά και την αποκήρυξη. Εγκατέλειψε οριστικά την Αγγλία, περιπλανήθηκε στην Ευρώπη και κατέφυγε τελικά στην επαναστατημένη Ελλάδα, στην Ελλάδα των νεανικών του οραματισμών, όπου και πέθανε ως αγωνιστής της ελευθερίας το 1824.

5 Ο Τζών Κάμ Χόμπχαουζ (John Cam Hobhouse) γεννήθηκε στο Redland της Αγγλίας το 1786. Έκανε τις πανεπιστημιακές του σπουδές στο Trinity College του Καίμπριτζ. Εκεί γνώριστηκε με το λόρδο Βύρωνα και έγινε ο καλλίτερος και ο πιο αφοσιωμένος φίλος του. Όταν ο λόρδος Βύρων του πρότεινε να τον συνοδεύσει στο ταξίδι που σκόπευε να κάνει στην Ανατολή, ο Χόμπχαουζ

και ο καιρός ήταν πάρα πολύ κακός. Όλα αυτά τους έκαναν να απελπιστούν και να είναι έτοιμοι να γυρίσουν πίσω στην Πάτρα. «Αν ο κυβερνήτης του μπρικιού είχε επιμείνει λίγο περισσότερο, θα επιστρέφαμε αμέσως», αναφέρει κατά λέξη ο Χόμπχαουζ.

Πριν όμως αναφερθώ λεπτομερώς στα όσα ο Χόμπχαουζ γράφει για την Πρέβεζα και τη γύρω περιοχή, θα περιγράψω εν συντομία το ταξίδι των δύο φίλων περιηγητών που κράτησε περίπου 15 μήνες.

Το ταξίδι του Χόμπχαουζ ξεκίνησε στις 2 Ιουλίου του 1809 από το λιμάνι του Φάλμουθ (Falmouth) στην Αγγλία, απ' όπου μπαρκάρισε μαζί με το φίλο του, λόρδο Βύρωνα, με σκοπό να φτάσουν μέχρι την Κωνσταντινούπολη. Τα ταξίδια στη Μεσόγειο ήταν εκείνη την εποχή συνηθισμένα και κατά το μάλλον επιβεβλημένα για νέους της αριστοκρατικής τάξης. Οι νεαροί βλαστοί της αγγλικής αριστοκρατίας έπρεπε «να επιθεωρήσουν τον κόσμο πριν αναλάβουν τη διακυβέρνησή του». Ο Χόμπχαουζ και ο Βύρων είχαν πολλά κοινά: ήταν σχεδόν συνομήλικοι (δύο χρόνια μεγαλύτερος ο πρώτος) και οι δύο μορφωμένοι, μέλη της αγγλικής αριστοκρατίας, με ανοιχτό και ευρύ μέλλον μπροστά τους. Είχαν όμως και αντιθέσεις. Ο Χόμπχαουζ ήταν απλός, μεθοδικός, σοβαρός, ο μελλοντικός πολιτικός, συγκρατημένος, προικισμένος με τις αρετές που χρειαζόταν η άρχουσα αγγλική τάξη. Ο Βύρων ήταν ωραίος, με λεπτό πνεύμα και πλούσια φαντασία, ορμητικός και ανατέλλων ποιητής, εκρηκτικός στους αυθορμητισμούς του. Ο Βύρων δεν κρατά σημειώσεις, ούτε ημερολόγιο, αλλά γράφει συνεχώς επιστολές στη μητέρα του και σε φίλους του. Αντίθετα ο Χόμπχαουζ καταγράφει ημερολόγιο με σκοπό να εκδώσει τις εντυπώσεις του από το ταξίδι, όταν επιστρέψει στην Αγγλία. Έχει άλλωστε προμηθευθεί και το απαραίτητο για το συγγραφικό του έργο υλικό: «100 πέννες, δύο γαλόνια ιαπωνική μελάνη και αρκετά μεγάλη ποσότητα από το καλλίτερο χαρτί».

Πρώτος σταθμός του ταξιδιού τους ήταν η Πορτογαλία. Διέσχισαν την Ιβηρική χερσόνησο και έφτασαν στη Μεσόγειο. Από εκεί και πέρα οι μετακινήσεις τους θα γίνονταν με αγγλικά πολεμικά πλοία. Η πρόθεσή τους ήταν να περά-

δέχθηκε πρόθυμα να τον ακολουθήσει. Ταξίδεψαν μαζί 15 περίπου μήνες και ο Χόμπχαουζ γύρισε στην Αγγλία τον Οκτώβριο του 1810. Το 1820 εκλέχθηκε βουλευτής και το 1823 έγινε ένα από πιο δραστήρια μέλη του Φιλελληνικού Κομιτάτου του Λονδίνου. Το 1831 διαδέχθηκε τον πατέρα του στην οικογενειακή τους βαρωνία. Ασχολήθηκε ενεργά με την πολιτική και ανέλαβε υπουργικά καθήκοντα σε διάφορες κυβερνήσεις. Αρχικά ανήκε στο Φιλελεύθερο κόμμα αλλά στη συνέχεια προσχώρησε στο Συντηρητικό. Το 1851 πήρε τον τίτλο του λόρδου του Μπρόουτον (Broughton) και αποσύρθηκε από την πολιτική. Πέθανε το 1869 σε ηλικία 83 ετών.

Πορταίτο του λόρδου Βύρωνα.
Χαρακτικό από το βιβλίό του Βύρωνα «Childe Harold's Pilgrimage».
Συλλογή Νίκου Δ. Καράμπελα, Πρέβεζα

σουν στη βόρεια ακτή της Αφρικής και από εκεί να πάνε στο Κάλιαρι της Σαρδηνίας. Σε μια περίοδο όμως που στη Μεσόγειο θα μπορούσε να ξεσπάσει πόλεμος από στιγμή σε στιγμή, τα σχέδια δεν έχουν και μεγάλη σημασία. Αντί για τη βόρεια ακτή της Αφρικής βρίσκονται στη Μάλτα και αντί για το Κάλιαρι της Σαρδηνίας, όπου ο Βύρων σχεδίαζε να συναντηθεί με την Αυτού Μεγαλειότητα το βασιλιά της Σαρδηνίας, θα βρεθεί στο Τεπελένι και θα γίνει δεκτός από το βεζίρη της Ηπείρου, τον Αλή πασά. Όλα έγιναν τυχαία. Το πολεμικό μπρίκι «Spider» ετοιμαζόταν να σαλπάρει από τη Μάλτα για να συνοδέψει μία νποπομπή από πενήντα μικρά εμπορικά πλοία μέχρι την Πάτρα και από κει στην Πρέβεζα. Βρέθηκε λοιπόν η ευκαιρία στους δύο φίλους για το πολυπόθητο ταξίδι στην άγνωστη Ήπειρο του Αλή πασά.

Οι δύο περιηγητές έφτασαν στην Πρέβεζα στις 29 Σεπτεμβρίου του 1809, αφού πρώτα έμειναν δύο μέρες στην Πάτρα, φιλοξενούμενοι του εκεί προξένου της Αγγλίας Στράνπ. Από την Πρέβεζα κατευθύνθηκαν στα Γιάννενα για να συναντήσουν το «λιοντάρι της Ηπείρου», τον Αλή πασά. Φτάνοντας στα Γιάννενα μαθαίνουν πως ο Αλή βρισκόταν στο Τεπελένι, όπου είχε ανοίξει πόλεμο με τον Ιμπραήμ πασά και πολιορκούσε το Μπεράτι. Συνέχισαν τη πορεία τους μέχρι το Τεπελένι, γενέτειρα του Αλή, όπου συνάντησαν το σατράπη στις 12 Οκτωβρίου στο παλάτι του. Από το Τεπελένι οι δύο περιηγητές επέστρεψαν στα Γιάννενα στις 26 Οκτωβρίου, διέσχισαν ξανά την Ήπειρο (με πολυάριθμη αρβανίτικη φρουρά, τιμητική προσφορά του Αλή), έφτασαν στην Πρέβεζα, όπου επιβιβάστηκαν σε ένα πολεμικό καράβι, μια τρικάταρτη γαλιότα με Τούρκο καπετάνιο (και αυτή εκδήλωση φιλοφροσύνης του βεζίρη), με προορισμό την Πάτρα. Το καράβι όμως έπεσε σε μεγάλη φουρτούνα, άλλαξε πορεία, κατευθύνθηκε προς τους Παξούς και κατέληξε στην Ηπειρωτική ακτή κοντά στην Πάργα, στην παραλία της Σπλάντζας (Αμμουδιάς). Από κει με ένοπλη συνοδεία από 40-50 Αρβανίτες διέσχισαν τη νότια Ήπειρο, την Ακαρνανία και την Αιτωλία και έφτασαν στο Μεσολόγγι στις 21 Νοεμβρίου. (Εκεί κοντά, 15 χρόνια αργότερα, ο ποιητής λόρδος Βύρων, ένδοξος πια, θα αφήσει την ύστατη πνοή του, υπερασπιστής της ελευθερίας του τόπου που τώρα περιδιαβαίνει σαν εύθυμος και ανέμελος ταξιδιώτης). Πέρασαν έπειτα στην Πάτρα, από κει στο Αίγιο (Βοστίτσα), με πλοίο έφτασαν στο Γαλαξείδι, επισκέφθηκαν τους Δελφούς και αφίχθηκαν στην Αθήνα την παραμονή των Χριστουγέννων του 1809. Παρέμειναν στην Αθήνα για δέκα εβδομάδες και στις 5 Μαρτίου, με το αγγλικό πολεμικό ιστιοφόρο «Πυλάδης», έφτασαν στη Σμύρ-

νη, όπου έμειναν μέχρι τις 11 Απριλίου 1810. Στη Σμύρνη ολοκλήρωσε ο Βύρων το δεύτερο άσμα (Canto) του ποιητικού του έργου «Childe Harold's Pilgrimage» («Το Προσκύνημα του Τσάλντ Χάρολντ»).⁶ Στις 12 Απριλίου μπαρκάρισαν για την Κωνσταντινούπολη με τη φρεγάτα «La Salsette». Έμειναν εκεί τρεις περίπου μήνες και σαλπάρισαν στις 14 Ιουλίου του 1810 με το ίδιο πλοίο, το οποίο μετέφερε τον Άγγλο πρέσβη Adair (Ανταίρ) στην Αγγλία. Με μία στάση στη Τζια, όπου ο Χόμπχαουζ αποχαιρέτησε το φίλο του Βύρωνα, το ταξίδι συνεχίστηκε στην Αθήνα και από κει μέσω Μάλτας στην Αγγλία, όπου έφτασε στις 15 Οκτωβρίου 1810.

Με την επιστροφή του, ο Χόμπχαουζ άρχισε να ταξινομεί το υλικό που είχε συγκεντρώσει στο 15μνο ταξίδι του. Το όλο χρονικό του ταξιδιού του δημοσιεύτηκε δύομισι χρόνια αργότερα το Μάιο του 1813 με μορφή επιστολών.⁷ Πενήντα μία (51) συνολικά επιστολές αποτελούν το ογκώδες έργο των 1152 σελίδων. Από αυτές οι πρώτες τρεις επιστολές και μέρος της δέκατης πέμπτης επιστολής θα μας απασχολήσουν εκτενέστερα παρακάτω.

6 Το ποιητικό αυτό έργο του λόρδου Βύρωνα, όταν πρωτοδημοσιεύτηκε το 1812, αποτελείτο από δύο μέρη-άσματα (Canto). Το πρώτο άσμα ήταν εμπνευσμένο από την Πορτογαλία και την Ισπανία και το δεύτερο από την Ελλάδα. Αυτό το δεύτερο άσμα γράφτηκε από τον Βύρωνα κατά τη διάρκεια του ταξιδιού τους, μέσα σε πέντε μήνες, όπως σημειώνει ο ίδιος. Το ξεκίνησε στα Γιάννενα στις 31 Οκτωβρίου 1809 και το τελείωσε στη Σμύρνη στις 28 Μαρτίου 1810. Η επιτυχία του ήταν τόσο μεγάλη και μέσα στον πρώτο χρόνο (1812) τυπώθηκαν πέντε διαδοχικές εκδόσεις και ακολούθησαν δεκάδες ακόμη στα επόμενα χρόνια.

7 Το περιηγητικό βιβλίο έχει τίτλο «A journey through Albania, and other provinces of Turkey in Europe and Asia, to Constantinople, during the years 1809 and 1810» («Ταξίδι μέσω της Αλβανίας και άλλων επαρχιών της Ευρωπαϊκής και Ασιατικής Τουρκίας στην Κωνσταντινούπολη κατά τα χρόνια 1809 και 1810») και εκδόθηκε για πρώτη φορά από τον James Cawthorn, στο Λονδίνο, το Μάιο του 1813, σε ένα ογκώδη τόμο 1152 σελίδων, σχήματος 4^{ου}, με 17 επιχρωματισμένες ακουατίντες, 2 χάρτες και 5 άλλα χαρακτηριστικά. Η πρώτη έκδοση γνώρισε τόσο μεγάλη επιτυχία που μέσα στον ίδιο χρόνο επανεκδόθηκε σε δίτομη, πιο εύχρηστη αυτή τη φορά μορφή. Αντίτυπο της δεύτερης έκδοσης απόκειται στη βιβλιοθήκη του Ιδρύματος Ακτία Νικόπολις, Προύσσης 4, Πρέβεζα, με αριθμό καταχώρησης 625. Και η δεύτερη αυτή έκδοση γνώρισε μεγάλη επιτυχία, γεγονός που επιβεβαιώνεται και από τη μικρή, σε μέγεθος τσέπης, έκδοση του 1830 περίπου με τίτλο «Travels in Greece», που έγινε στο Δουβλίνο της Ιρλανδίας και σκοπό είχε την πνευματική εκπαίδευση των φτωχών. Η περιγραφή του ταξιδιού σε αυτή την έκδοση είναι αρκετά συντομευμένη και περιέργως δεν αναφέρονται τα πραγματικά ονόματα των ταξιδιωτών αλλά αντικαθίστανται με τα ονόματα Blair (Μπλέρ) και Thompson (Τόμσον). Αντίτυπο αυτής της έκδοσης απόκειται στο Ίδρυμα Ακτία Νικόπολις, με αριθμό καταχώρησης 443. Το 1855 τυπώθηκε μία αναθεωρημένη έκδοση του έργου με το βραχύτερο τίτλο «Travels in Albania and other provinces of Turkey in 1809 and 1810» («Ταξίδια στην Αλβανία και σε άλλες επαρχίες της Τουρκίας στα 1809 και 1810») από τον Χόμπχαουζ, που ήδη είχε γίνει λόρδος του Broughton. Η έκδοση αυτή ήταν δίτομη, σχήματος 8^{ου}, με 12 ξυλογραφίες και 2 χάρτες.

Στην πρώτη επιστολή ο Χόμπχαουζ μας περιγράφει τα γεγονότα και μας εκθέτει τις σκέψεις του από την αναχώρησή τους από την Μάλτα, μέχρι που έφτασαν έξω από την Πρέβεζα. Στη συνέχεια επιχειρεί να προσδιορίσει γεωγραφικά την Ήπειρο. Το κείμενο της πρώτης επιστολής σε μετάφραση έχει ως εξής:

«Ο φίλος μου⁸ και εγώ, μετά από παραμονή τριών εβδομάδων στη Μάλτα, και μετά από πολλή σκέψη κατά πόσο θα έπρεπε να κατευθύνουμε το ταξίδι μας προς τη Σμύρνη ή κάποιο λιμάνι της ευρωπαϊκής Τουρκίας, αποφασίσαμε τελικά να κάνουμε το δεύτερο, μετά από ένα από αυτά τα τυχαία περιστατικά τα οποία συχνά καθορίζουν τη συμπεριφορά των ταξιδιωτών, παρά τα προκαθορισμένα σχέδιά τους. Ένα πολεμικό μπρίκι διατάχθηκε να συνοδεύσει περίπου πενήντα μικρά εμπορικά ιστιοφόρα πλοία στην Πάτρα, το κύριο λιμάνι στη δυτική πλευρά του Μοριά, και στην Πρέβεζα, μία πόλη στα παράλια της Αλβανίας.⁹ Ο κυβερνήτης της Μάλτας ήταν τόσο συγκαταβατικός που επέτρεψε να ταξιδέψουμε και εμείς με αυτό το πλοίο στην Πρέβεζα, απ' όπου αποφασίσαμε να ξεκινήσουμε την περιοδεία μας.

Την Τρίτη 19 Σεπτεμβρίου 1809 αναχωρήσαμε από τη Μάλτα και το επόμενο Σάββατο, στις 9:00 το πρωί, είχαμε φτάσει στο θαλάσσιο στενό μεταξύ Κεφαλονιάς και Ζακύνθου, και εκείνη την ώρα αντικρίσαμε για πρώτη φορά την Ελλάδα. Πιστεύω πως θα μου συγχωρέσετε το γεγονός ότι είμαι τόσο σχολαστικός με τις ημερομηνίες καθώς επίσης και οποιοδήποτε είδος απαραίτητης φιλαυτίας. Το σκηνικό που απλωνόταν μπροστά μας μου έκανε ιδιαίτερη εντύπωση. Δεν μπορούσα να μη καταγράψω κάθε λεπτομέρεια σχετικά με την ημερομηνία, τοποθεσία και συνθήκες μιας τέτοιας πρώτης εντύπωσης, και ας μου συγχωρεθεί οποιαδήποτε προσπάθειά μου να τα μεταφέρω και στους άλλους.

Η Κεφαλονιά φάνηκε στα βόρεια σαν μία σειρά από ψηλούς βράχους με μερικά χωριά σκορπισμένα στα ριζά των βράχων και έμοιαζε εξ ολοκλήρου άγονη. Η Ζάκυνθος, στα νότια, ήταν μια χαμηλή λωρίδα γης. Μπροστά μας α-

8 Εννοεί το λόρδο Βύρωνα. Ο Χόμπχαουζ διηγείται το ταξίδι χρησιμοποιώντας τον πληθυντικό αριθμό και αναφέροντας κάπου κάπου τον Βύρωνα ως «ο φίλος μου» ή «ο σύντροφός μου». Μόνο μετά από 439 σελίδες κειμένου αναφέρει το όνομά του. Αξίζει επίσης να αναφερθεί ότι ο Βύρων στις επιστολές του, αντίθετα με τον Χόμπχαουζ, αφηγείται τις περιοδείες του σε πρώτο πρόσωπο, αγνοώντας την ύπαρξη του Χόμπχαουζ.

9 Δεν πρέπει να μας ξαφνιάζει ότι η Πρέβεζα αναφέρεται ως πόλη της Αλβανίας. Κατά την περίοδο που ο Αλή πασάς διοικούσε στην περιοχή οι περισσότεροι περιηγητές αναφέρονται στην περιοχή γενικά ως Αλβανία.

νατολικά υψώνονταν τα ψηλά βουνά της Αλβανίας και του Μοριά που προβάλλονταν προς εμάς ως μια μακριά, στενή, χαμηλή λωρίδα γης, στο άκρο της οποίας φαίνονταν τα υπολείμματα ενός κάστρου που ονομαζόταν, όπως πληροφορηθήκαμε, Castel-Tornese.

Δεν φύσαγε πολύ και καθώς ήμασταν υποχρεωμένοι να περιμένουμε τα αργά ιστιοφόρα της συνοδείας μας είχε ήδη πάει 7:00 το απόγευμα όταν πλησιάσαμε αρκετά κοντά στην Ιθάκη, που τώρα λέγεται Θιάκι και που τότε μας φάνηκε επίπεδη με δύο μικρούς λόφους, στα ΒΑ της Κεφαλονιάς. Στις 7:00 το επόμενο πρωί είδαμε το άνοιγμα του κόλπου της Ναυπάκτου¹⁰ και όχι πολύ μακριά τα μικρά νησάκια Cuzolari,¹¹ κοντά στα οποία, και όχι μέσα στον κόλπο, έγινε η ναυμαχία της Ναυπάκτου. Το τοπίο που παρουσιάστηκε μπροστά μας εκείνη τη στιγμή ήταν ιδιαίτερα ευχάριστο στα μάτια μας, τα οποία είχαν κουραστεί μέχρι τότε με τη λευκή μονοτονία της Μάλτας. Νότια, και όχι μακριά από μας, ήταν κάποιες χαμηλές εκτάσεις που εκτείνονταν μέσα στη θάλασσα και που καλύπτονταν από καταπράσινα αμπέλια. Μπροστά μας υπήρχαν λόφοι στεφανωμένοι με δέντρα και σε κάθε πλευρά, εκτός από το άνοιγμα από το οποίο μπήκαμε σε αυτόν το μεγάλο κόλπο, υπήρχαν απόκρημνα βουνά κάθε μορφής. Μας έδειξαν τη θέση που βρισκόταν η Πάτρα, αλλά εκείνο το απόγευμα δεν προχωρήσαμε αρκετά για να δούμε την πόλη. Το επόμενο βράδυ, όλη την επόμενη μέρα καθώς και τη μεθεπόμενη νύχτα, έπλεα στην είσοδο του κόλπου με βάρκα, αλλά στις 26 του μηνός στις 7:00 το πρωί, επιβιβάστηκα και πάλι πάνω στο μπρίκι που είχε ήδη αγκυροβολήσει έξω από την Πάτρα. Τίποτε δεν ήταν πιο ευχάριστο από τη θέα αυτής της τοποθεσίας. Είχα φθάσει ακριβώς την ώρα που ο ήλιος χάραζε πάνω από τα βουνά πίσω από την πόλη, η οποία βρίσκεται στους πρόποδες ενός λόφου γεμάτου κήπους και περιβόλια με πορτοκαλιές, λεμονιές και αμπελώνες που από μακριά μου θύμιζαν τα βαθυπράσινα αγγλικά λιβάδια. Οι μιναρέδες των τουρκικών τζαμιών, που αποτελούν πάντοτε ένα ωραίο θέαμα καθώς λαμπυρίζουν στις πρώτες ακτίνες του ήλιου, και τα καλλιεργημένα περίχωρα της πόλης σχημάτιζαν μια ευχάριστη αντίθεση με τους γυμνούς βράχους που υπήρχαν στην αντίπερα μεριά του κόλπου.

10 Έτσι ονομαζόταν τότε ο σημερινός Πατραϊκός κόλπος.

11 Έτσι ονομαζόταν το σύμπλεγμα των μικρών νησιών Ν-ΝΔ του Αστακού της Αιτωλοακαρνανίας, που τώρα ονομάζονται Εχινάδες και βόρειες Εχινάδες νήσοι. Στους ναυτικούς είναι ακόμη και σήμερα γνωστά ως Κουρτζολάρι.

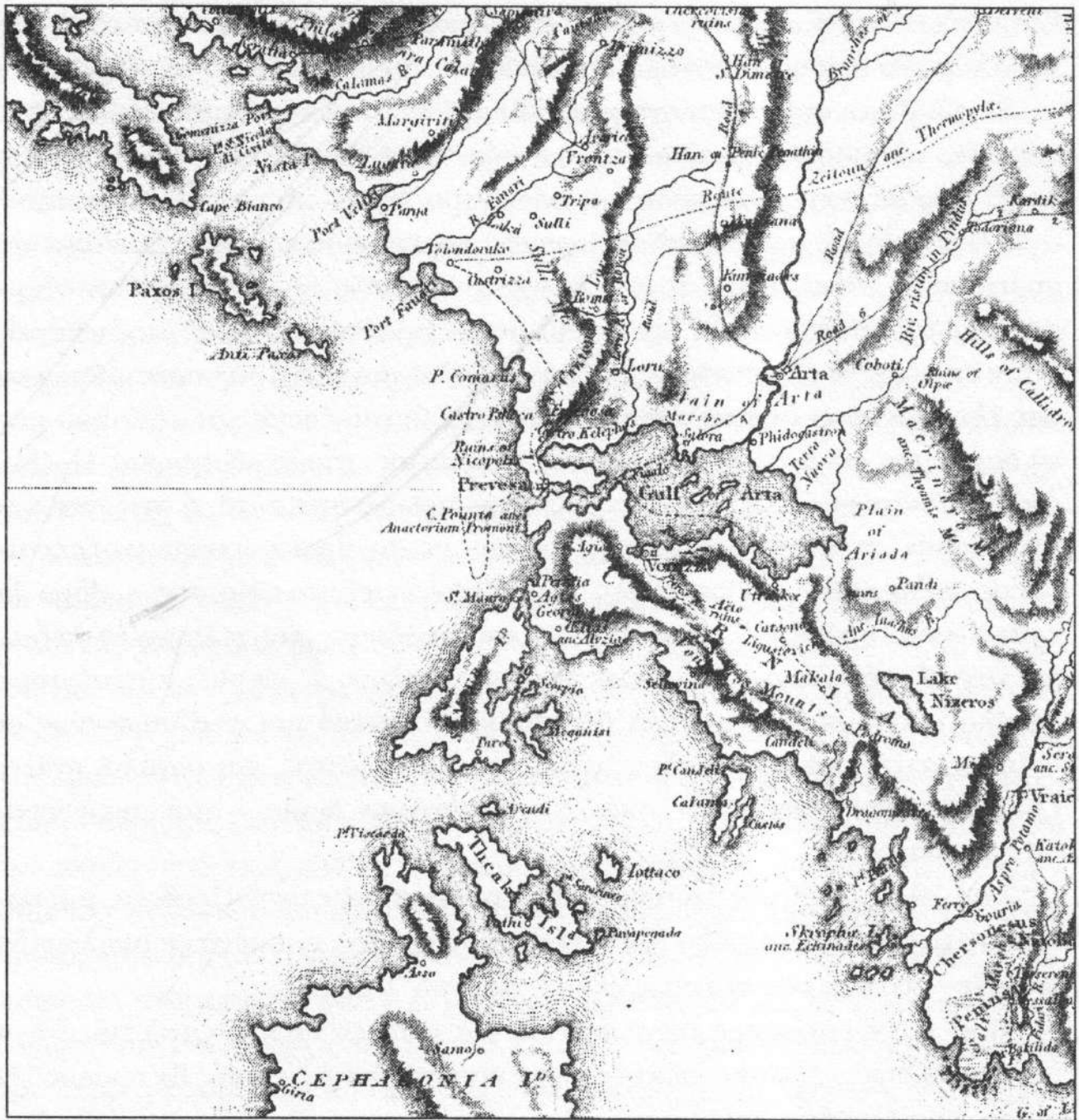
Αν και επρόκειτο να προχωρήσουμε αμέσως με ένα μέρος της συνοδείας μας προς την Πρέβεζα, αδημονούσαμε, όπως ίσως φαντάζεστε, να πατήσουμε το πόδι μας στο Μοριά. Έτσι, ο φίλος μου και εγώ κάναμε μία βόλτα στους αμπελώνες βόρεια της πόλης μέχρι που αναγκαστήκαμε να επιστρέψουμε μετά από ένα σινιάλο από το μπρίκι, το οποίο αναχώρησε στις 12:00.¹² Το πλοίο δεν άργησε να βγει από τον κόλπο και πριν τη δύση είδαμε από μακριά μια πόλη που ονομάζεται Μεσολόγγι, με μια διπλή ακτή στους πρόποδες των βουνών που υψώνονταν το ένα μετά το άλλο όσο έβλεπε το μάτι, όπως είναι εξάλλου και όλη η υπόλοιπη χώρα που βλέπει κανείς βόρεια του κόλπου της Ναυπάκτου.

Το επόμενο πρωινό ήμασταν στο θαλάσσιο στενό, με την Ιθάκη στα αριστερά μας, δηλαδή στα δυτικά. Το νησί, η περιφέρεια του οποίου είναι μικρή, και το οποίο είναι κλεισμένο σε ένα κόλπο που σχηματίζεται από δύο ακρωτήρια του μεγάλου νησιού της Κεφαλονιάς, δεν είναι τόσο τραχύ και βραχώδες όπως η στεριά στα δεξιά. Περάσαμε από κοντά του και είδαμε μερικούς θάμνους πάνω στην ξηρά, δύο μικρές πόλεις στους λόφους ανάμεσα σε δέντρα, και στα υψώματα ένα ή δύο ανεμόμυλους καθώς και ένα πύργο. Μια βραχονησίδα βορειοανατολικά, μεταξύ αυτού του νησιού και της Λευκάδας, λέγεται Άτοκος.¹³ Δεν προχωρήσαμε πολύ εκείνη τη μέρα. Πράγματι, οι βάρκες από το μπρίκι απασχολούνταν με το να κόβουν το δρόμο στις βάρκες που ήταν φορτωμένες με σταφίδες από την Ιθάκη για να περάσουμε. Το νησί τότε ήταν στην κατοχή των Γάλλων, αλλά όμως δεν φυλασσόταν ικανοποιητικά, όπως αποδείχθηκε από το γεγονός πως ένα μήνα μετά, όταν τα Ιόνια νησιά δέχτηκαν επίθεση από μια βρετανική μοίρα, το βασίλειο του Οδυσσέα παραδόθηκε στα χέρια ενός αξιωματικού και επτά ανδρών. Το βράδυ είδαμε φώτα στα βουνά, τα οποία μας είπαν πως είναι φωτιές που ανάβουν βοσκοί οι οποίοι δεν κατεβάζουν τα κοπάδια τους από τους λόφους έως τις αρχές του Οκτωβρίου, όταν αρχίζουν συνήθως οι φθινοπωρινές βροχές.

Στις 28 του μήνα, πλεύσαμε στο στενό ανάμεσα στην Ιθάκη και τη Λευκάδα και ξαναείδαμε την Κεφαλονιά να ξαπλώνεται ακόμα προς το βορρά. Καβατζάραμε το ακρωτήριο της Λευκάδας και είδαμε το γκρεμό, ο οποίος έμεινε στην ιστορία εξαιτίας της τύχης της Σαπφούς, της ποίησης του Οβιδίου, και

12 26 Σεπτεμβρίου 1809

13 Στο αγγλικό κείμενο αναφέρεται ως «Iottaco».

Μέρος του χάρτη που υπάρχει στο βιβλίο του Χόμπχαουζ και που δείχνει την περιοχή που αναφέρεται στο άρθρο.

Συλλογή Νίκου Δ. Καράμπελα, Πρέβεζα

των απόκρημνων βράχων που τρόμαζαν τους αρχαίους ναυτικούς. Σε κάθε πλευρά του ακρωτηρίου υπάρχει μια μεγάλη σπηλιά. Η ακτή είναι ανώμαλη και απότομη αλλά η κορυφή της καλύπτεται από αειθαλείς θάμνους ή βρύα. Είναι δύσκολο να περιμένει κανείς πως οποιαδήποτε ερείπια του ναού του Απόλλωνα θα βρίσκονται ακόμη στα υψώματα της Λευκάδας.

Στις 7:00 το απόγευμα, αγκυροβολήσαμε ανοικτά της Πρέβεζας και ανέβηκε στο πλοίο ο Έλληνας που διατελούσε ως ένας από τους Άγγλους υποπρόξενους σε εκείνη την πόλη και που ονομαζόταν *Commiuti* ή *Cominiuti*.¹⁴ Ήταν ψηλός με ασυνήθιστα όμορφο παρουσιαστικό και ήταν ντυμένος σύμφωνα με τον ελληνικό τρόπο. Είχαμε συστατικές επιστολές για τον αδερφό του, τις οποίες άνοιξε μεν, αλλά δεν μπορούσε, πιστεύω, να διαβάσει. Ήταν όμως πολύ ευγενικός, και γεμάτος φιλοφρονήσεις μας υποσχέθηκε να μας εξυπηρετήσει όσο καλύτερα μπορούσε. Του τονίσαμε την επιθυμία μας να δούμε την επομένη τα ερείπια της Νικόπολης, στα περίχωρα της Πρέβεζας. «Θα πάτε εκεί μαζί μου. Θα σας φέρω πρωινό στις επτά, ή στις οκτώ, ή στις εννιά», είπε ο υποπρόξενος. Του είπαμε ότι προτιμούσαμε να ξεκινήσουμε πολύ νωρίς. «Όσο νωρίς επιθυμούν οι εξοχότητές σας – *done la collazione*», πρόσθεσε χαμογελώντας και τονίζοντας τις τελευταίες λέξεις για να δείξει ότι ήξερε τι άρεσε σε μας τους Άγγλους. Πράγματι, στα σύντομα ταξίδια μου, έχω παρατηρήσει ότι επικρατεί γενικά μια αντίληψη πως οι συμπατριώτες μας είναι καλοφαγάδες, κυρίως κρέατος, και μεγάλοι πότες. Ο Έρασμος αναφέρει ότι το «σκάω στο φαγητό σαν Άγγλος» ήταν μια έκφραση της εποχής του.

Στις 29 Σεπτεμβρίου ετοιμαστήκαμε να κατέβουμε στην Πρέβεζα, μια πόλη απέναντι από την είσοδο του Αμβρακικού κόλπου χτισμένη σε μια λωρίδα γης στην περιοχή που στο παρελθόν ονομαζόταν Ήπειρος.

Πριν όμως αρχίσουμε την περιοδεία μας στην ενδοχώρα, ζητώ την ανοχή σας για να δώσω έγκαιρα μερικές παρατηρήσεις, με τις οποίες θα προσπαθήσω να δικαιολογήσω μια από τις ελλείψεις που αναμφίβολα θα φανεί αργότερα κατά την περιγραφή των ταξιδιών μας στην Αλβανία. Και αναφέρομαι στην άγνοια της ακριβούς έκτασης και των ορίων, της πορείας των ποταμών, της

¹⁴ Πρόκειται, νομίζω, για τον αδελφό του Πάνου Κομπνιώτη, υποπρόξενου τότε της Αγγλίας στην Πρέβεζα. Στην Πρέβεζα υπήρχε υποπροξενείο της Αγγλίας. Στα ιταλικά έγγραφα το επώνυμο γράφεται «Comeneotti». Στο εξής το επώνυμο «Commiuti», όταν εμφανίζεται στο αγγλικό κείμενο, θα αντικαθίσταται με το ελληνικό «Κομπνιώτη». Είναι πολύ πιθανό το επώνυμο αυτό να προέρχεται από το τοπωνύμιο «Κομμένο», ένα χωριό της Άρτας στις εκβολές του Αράχθου.

κατεύθυνσης των βουνών και της σχετικής θέσης των αρχαίων και σύγχρονων πόλεων της Ηπείρου, της χώρας μέρος της οποίας διασχίσαμε. Ακόμη και ένας μικρός μαθητής θα αισθανόταν ντροπή αν αποδεικνυόταν ότι δεν γνωρίζει γεωγραφία. Είναι όμως, πιστεύω, αλήθεια πως αυτή η χώρα, η οποία έχει αποτελέσει το πεδίο πολλών διάσπμων γεγονότων και η οποία συνορεύει με την Ελλάδα, και με την οποία όχι σπάνια συγγέουν, δεν έχει περιγραφεί ποτέ με ακρίβεια. Οι περιγραφές των αρχαίων γεωγράφων μπερδεύουν τον αναγνώστη. Σε μερικές περιπτώσεις μάλιστα φαίνεται να αναφέρονται στην Ήπειρο σύμφωνα με την αρχαιότερη θέση της. Σε άλλες, μιλούν για τη διαίρεση της Μακεδονίας και πολλές φορές αναφέρονται σε αυτή τη διχοτόμηση η οποία έγινε μετά τις κατακτήσεις των Ρωμαίων και η οποία έδωσε στις περιοχές βόρεια και βορειοανατολικά, που στο παρελθόν ήταν τμήμα της Ιλλυρίας και της Μακεδονίας, το όνομα Νέα Ήπειρος. Ο Πτολεμαίος περιλαμβάνει την Ακαρνανία και την Αμφιλοχία εντός των ορίων της, προεκτείνοντάς την νότια ως τις εκβολές του Αχελώου (Βιβλίο iii, Κεφάλαιο 14).

Θα ήταν υπερβολικά δύσκολο, αν όχι αδύνατο, να δώσει κανείς αυτά που σε κάποια χρονική στιγμή θεωρούνταν ως τα πραγματικά σύνορα της συγκεκριμένης χώρας και όπως θα έχετε ίσως παρατηρήσει τόσο οι Έλληνες όσο και Λατίνοι συγγραφείς είχαν διαπιστώσει ότι τα σύνορα δεν ήταν ευδιάκριτα, καθώς χρησιμοποιούν την έκφραση «Ηπειρώτες», παρά «κάτοικοι της Ηπείρου». Ήταν φυσικό η αλλαγή αφέντη να προκαλέσει αλλαγή ονόματος, έτσι οι περιοχές Lyncestis, Pelagonia, Orestis και Elymia ονομάστηκαν, μετά τον περιορισμό τους από το Φίλιππο, «Άνω» και στη συνέχεια «Ελεύθερη» Μακεδονία και κάποιοι έδωσαν αυτή την ονομασία στη γειτονική χώρα μέχρι τα παράλια απέναντι από την Κέρκυρα (Στράβων, Βιβλ. vii). Τα παράλια, όπως θα αναμενόταν, έχουν περιγραφεί αρκετά, αν και οι γεωγράφοι δεν συμφωνούν εάν θα αρχίσουν τις λεπτομερείς περιγραφές τους από τις ακτές του Δυρραχίου και της Απολλωνίας, ή νοτιότερα, με τη Χαονία και τα βόρεια άκρα των Ακροκεραυνίων ορέων. Αλλά ο Στράβων, μετά την αναφορά στα δεκατέσσερα Ηπειρωτικά έθνη, δεν είναι σε θέση να ορίσει τα όρια των ξεχωριστών κρατών, τα οποία στην εποχή του δεν ήταν ευδιάκριτα. Σε άλλο μέρος προσθέτει ότι αυτή η χώρα, η οποία όπως και η Ιλλυρία, αν και τραχιά και ορεινή, ήταν στο παρελθόν πυκνοκατοικημένη, ήταν, την περίοδο που έγραφε, σχεδόν έρημη, και ότι, όπου υπήρχαν κάτοικοι, αυτοί ζούσαν σε μικρά και ερημωμένα χωριά.

Με αυτόν τον τρόπο έχει αποπειραθεί η καταγραφή της τοπογραφίας της ενδοχώρας, διότι αν και έχουν αναφερθεί τα ονόματα πολλών πόλεων (συγκεκριμένα ο Πτολεμαίος παραθέτει ένα μεγάλο κατάλογο από αυτές), παρόλα αυτά φαίνεται να είναι γνωστά ελάχιστα ή ακόμη και τίποτε ως προς τις πραγματικές ή σχετικές θέσεις αυτών των τοποθεσιών. Ομολογώ ακόμη πως δεν έχω βοηθηθεί και πολύ από την προσεχτική ανάγνωση των σχετικών κειμένων του Πολυβίου και του Λιβίου, στα οποία οι ιστορικοί περιγράφουν τις επιχειρήσεις του Ρωμαϊκού και Μακεδονικού στρατού σε αυτό το μέρος του κόσμου. Οι βίοι των Πύρρου, Φλαμινίου και Αιμιλίου, στα κείμενα του Πλουτάρχου δίνουν κάποιες τοποθεσίες αλλά δεν είναι ικανοποιητικές. Τα έργα των σύγχρονων συγγραφέων, τα οποία έχουν περιγράψει σχεδόν κάθε άλλο μέρος του κόσμου, δεν έχουν συμβάλει καθόλου στη διαλεύκανση αυτών των ασαφειών. Ο Κελλάριος και ο Έμμιος, ένας πιο προσεκτικός συντάκτης, επαναλαμβάνουν απλά τις περιγραφές των αρχαίων συγγραφέων. Ο κ. D'Anville ένοιωσε, και ειλικρινά ομολόγησε, την έλλειψη πληροφοριών και πάνω στο χάρτη του καλεί τους μελλοντικούς σπουδαστές να δώσουν μία πιο λεπτομερή περιγραφή της Ηπείρου. Ο κ. Gibbon, στις ενημερωτικές σελίδες του οποίου θα πρέπει να ανατρέχει πάντοτε με προθυμία και χαρά όποιος ταξιδεύει στην Τουρκία, έχει δηλώσει ότι ξέρουμε λιγότερο γι' αυτή τη χώρα απ' ό,τι για τις αχανείς εκτάσεις της Βόρειας Αμερικής. Χρειαζόμαστε ένα καλό χάρτη της Ηπείρου, λέει ο εν λόγω ιστορικός σε κάποιο άλλο σημείο (σημείωση 40, σελίδα 457, κεφ. 67, του «Decline and Fall»), μια παρατήρηση την οποία έχει επαληθεύσει ο ίδιος, ταυτίζοντας με κάποια ασαφή έκφραση σε περισσότερα από ένα σημεία αυτή τη χώρα με την Αλβανία.

Η ίδια σκιά, η οποία κάλυπτε αυτό το μέρος της Ευρώπης στην αρχαιότητα, δεν φαίνεται να είχε διαλυθεί κατά τους μεταγενέστερους χρόνους. Αυτό που ξέρουμε μέχρι τώρα για τη σύγχρονη Αλβανία είναι πως αποτελεί επαρχία της ευρωπαϊκής Τουρκίας που συνορεύει βόρεια και βορειοανατολικά με μία οροσειρά με το όνομα Μαύρα Όρη,¹⁵ που τη χωρίζει εν μέρει από τη χώρα που ονομαζόταν στο παρελθόν Μακεδονία και εν μέρει από τη Σερβία και τη Δαλματία, που έχει δυτικά τον κόλπο της Βενετίας, ανατολικά τη Μακεδονία, Θεσσαλία και την κυρίως Ελλάδα και που τελειώνει νότια με τον κόλπο της Ναυπάκτου ή, σύμφωνα με κάποιους άλλους, τον κόλπο της Άρτας. Πιστεύω

15 Μαυροβούνιο

πως αυτή η χώρα έχει χωριστεί από τους Ενετούς σε Άνω και Κάτω Αλβανία, η πρώτη φαίνεται πως αντιστοιχεί σχεδόν με την αρχαία Ιλλυρία και η δεύτερη με την Ήπειρο. Κάποιοι συγγραφείς όταν μιλούν για την Αλβανία αναφέρονται μόνο στην Άνω Αλβανία, στην οποία θα έθεταν τα νότια σύνορα, με μία νοτιή γραμμή που θα τη χώριζε από την Κάτω Αλβανία.

Θα μου δοθεί η ευκαιρία να αναφέρω ξανά ότι υπάρχει ανάμεσα στους κατοίκους μια έννοια διαχωρισμού μεταξύ των βόρειων και νότιων τμημάτων, αλλά δεν έχω δει κάποιο χάρτη που να δείχνει ξεκάθαρα τη γραμμή αυτή του διαχωρισμού έτσι που ίσως ολόκληρη η περιοχή, συμπεριλαμβανομένης και της Ακαρνανίας, να μπορεί να ονομαστεί σωστά Αλβανία.

Καθώς οι Μουσουλμάνοι δεν γνωρίζουν τίποτε από γεωγραφία και καθώς διαιρούν τις περιοχές που κατέχουν σε πολλές μικρές και ασήμαντες επαρχίες, τα σύνορα των οποίων ένας Ευρωπαίος ταξιδιώτης ή ακόμη και ένας κάτοικος της περιοχής, δεν είναι δυνατόν να γνωρίζει, δεν θα ήταν λογικό να περιμένει κανείς να υπάρχει κάποιος σύγχρονος χάρτης οποιουδήποτε τμήματος της Τουρκίας, πόσο μάλλον μιας επαρχίας όπως η Αλβανία. Η συνεχής βαρβαρότητα των κατοίκων της και η μερική κατοχή κάποιων λιμανιών από τους Ενετούς, αποτέλεσμα της οποίας είναι η χρήση ιταλικών ονομάτων μαζί με τα αντίστοιχα ελληνικά και τουρκικά ονόματα των πόλεων και των περιοχών, έχουν προκαλέσει τέτοιες δυσκολίες στη δημιουργία χαρτών που τους καθιστά ανεπαρκείς αντί να μας βοηθούν στην εξερεύνησή μας. Ο χάρτης του De la Rochette, ο καλύτερος και ο πιο πρόσφατος κατά το ταξίδι μας, είναι γεμάτος ανακρίβειες και ελλείψεις και βοηθά λίγο ή και καθόλου τον ταξιδιώτη. Τα σχέδια του καλλιτέχνη Coronelli καταγράφουν μόνο τα φρούρια και τις πόλεις πάνω στην ακτή έτσι όπως θα ήταν την περίοδο της ακμής της Ενετικής δημοκρατίας. Αλλά η σύγχρονη εποχή, η οποία φαίνεται πως έχει ευνοήσει ανακαλύψεις σε όλες τις τέχνες και επιστήμες, έχει συμβάλει επίσης στις γνώσεις μας σχετικά με τη σύγχρονη κατάσταση πολλών χωρών που στο παρελθόν μας ήταν σχεδόν άγνωστες.

Το δραστήριο πνεύμα δύο μεγάλων εθνών, στη γενναιόδωρη άμιλλα των οποίων η ανθρωπότητα, όταν θα έχει συνέλθει από τους καταστροφικούς αγώνες των ισχυρών αυτών αντιπάλων, θα είναι για πάντα υπόχρεη, έχει στις μέρες μας εξερευνήσει τις πιο απόμακρες περιοχές κάθε γωνιάς του κόσμου και οφείλεται σε μία από τις τεράστιες στρατιωτικές επιχειρήσεις των Γάλλων η πρώτη απόπειρα μιας λεπτομερούς περιγραφής της Αλβανίας.

Στα 1798, κάποιοι Γάλλοι αξιωματικοί και μέλη της Ανατολικής Επιτροπής Τεχνών και Επιστημών, επιστρέφοντας από την Αίγυπτο με ένα ιστιοφόρο, πιάστηκαν αιχμάλωτοι έξω από την Καλαβρία από ένα κουρσάρικο αλγερινό καράβι. Από αυτούς, ο κ. Bessiers, που ανήκε στην Επιτροπή, ο κ. Roitevin, συνταγματάρχης μηχανικού, ο κ. Charbonnel, συνταγματάρχης πυροβολικού, ο κ. Guerini, Μαλτέζος ανακριτής, και ο κ. Bouvier, αξιωματικός του ναυτικού, αποχωρίστηκαν βίαια από τους συντρόφους τους και μεταφέρθηκαν στον Αλή πασά της Αλβανίας, που είχε τότε στρατοπεδεύσει στο Βουθρωτό, στα παράλια απέναντι από την Κέρκυρα, που τότε πολιορκείτο από τους Ρώσους και τους Τούρκους. Κρατήθηκαν αιχμάλωτοι για δύο χρόνια, τους συμπεριφέρθηκαν όμως με αξιοπρέπεια και κατά τη διάρκεια αυτών των δύο χρόνων συνέλεξαν κατ' εντολή του Αλή πασά πληροφορίες και κράτησαν σημειώσεις τις οποίες αργότερα ταξινόμησε ο φίλος τους Δρ. Rouqueville και εξέδωσε, μαζί με δύο άλλους τόμους για το Μοριά και την Κωνσταντινούπολη, που έγραψε ο ίδιος. Ο Rouqueville, μετά τον αποχωρισμό του από τους αξιωματικούς αυτούς, είχε περιοριστεί στην Τριπολιτσά του Μοριά και στους Επτά Πύργους.

Το γεμάτο υποθέσεις και με περισπούδαστο ύφος μέρος του βιβλίου, εκτός από μερικά ρητορικά ποικίλματα, τα οποία ο συντάκτης αδικαιολόγητα θεωρεί ότι δεν χρησιμοποιεί καθόλου, είναι σίγουρα το χειρότερο τμήμα του, και πρέπει, υποθέτω, να αποδοθεί στον ίδιο τον Δρ. Rouqueville. Αλλά παρά τα ελαττώματά του, τα οποία είναι πολλά, δεν υπάρχει, απ' όσο ξέρω, άλλο βιβλίο που να μπορεί ο ταξιδιώτης στην Αλβανία να έχει μαζί του ή να συμβουλευτείται. Δεν διστάζω συνεπώς να κάνω χρήση της γαλλικής αυτής περιγραφής, όπου δεν έρχεται σε αντίθεση με τη δική μου εμπειρία και πληροφορίες, όπως θα παρατηρήσουν αυτοί που τυχαίνει να έχουν στην κατοχή τους αυτόν τον τόμο.¹⁶

Κάνω αυτή την κατηγορηματική δήλωση για να μη χρειαστεί αργότερα να απολογηθώ, σε περίπτωση που εντοπιστεί η πηγή των πληροφοριών μου. Διότι καθώς ο σκοπός μου είναι να δώσω όσο το δυνατόν την καλύτερη περιγραφή της χώρας από την οποία περάσαμε, δεν θα αρνηθώ βοήθεια από οποιαδήποτε κατεύθυνση αλλά βασίζομαι ότι μετά από αυτή τη διακήρυξη δεν θα θεωρηθώ ως «*fur manifestus*» (ανιχνεύσιμος λογοκλόπος).

Η επόμενη επιστολή μου θα μας φέρει στην Τουρκία.»

16 Είναι καταφανής, ακόμα και στα κείμενα η έχθρα των δύο λαών, Γάλλων και Άγγλων.

Θεώρησα σκόπιμο να μεταφράσω όλη αυτή τη φιλολογία του Χόμπχαουζ για την ιστορία και γεωγραφία της ευρύτερης περιοχής της Ηπείρου, για να υποψιαστεί κανείς πόσο περίπλοκα ήταν τα θέματα και στα 1810 και κατά την αρχαία εποχή και συνεχίζουν βέβαια να είναι και σήμερα.

Η δεύτερη επιστολή αφορά άμεσα στην πόλη της Πρέβεζας και οι πληροφορίες που μας δίνει ο Χόμπχαουζ είναι άκρως ενδιαφέρουσες. Περιγράφει την πόλη της Πρέβεζας, τα στενά του Αμβρακικού κόλπου, το Άκτιο, και τα όσα άκουσε για τη μάχη της Νικοπόλεως του 1798.

«Φτάσαμε στην Πρέβεζα με βροχή και με καθόλου ευχάριστα προαισθήματα. Ο ανόπτος κυβερνήτης ενός αγγλικού μεταγωγικού που βρισκόταν στο λιμάνι της Πρέβεζας, ήρθε στο πλοίο μας και μας διηγήθηκε πολύ θλιβερές ιστορίες για τους Τούρκους που κατοικούσαν στην πόλη. Μας είπε ότι το κεντρικό κατάρτι του πλοίου του είχε δεχθεί κανονιοβολισμό από ένα τουρκικό πολεμικό πλοίο χωρίς αιτία, και ότι μία μέρα, περπατώντας στην εξοχή, ένας Τούρκος, στον οποίο δεν είχε πει ή κάνει τίποτε, γύρισε και πυροβόλησε εναντίον του. Πρόσθεσε ότι ο Άγγλος Αρμοστής στην Αυλή του Αλή, του πασά της χώρας, προετοιμαζόταν να φύγει από τα Ιωάννινα, την πρωτεύουσα, επειδή δεν μπορούσε να αντέξει την ιταμότητα των ανθρώπων. Παρόλα αυτά, προχωρήσαμε προς το σπίτι του Σενιόρ Κομνηιώτη διασχίζοντας αρκετούς βρώμικους δρόμους. Ελάχιστα είναι τα μέρη που θα μπορούσε να επισκεφτεί κανείς μια βροχερή μέρα, πόσο μάλλον σε μια τουρκική πόλη, όπως η Πρέβεζα.

Οι δρόμοι της πόλης χωρίς καλντερίμι, ούτε καν με πέτρες οποιουδήποτε είδους, έμοιαζαν με λασπερά μονοπάτια που σέρνονταν ανάμεσα σε ξύλινες καλύβες. Ήταν εξαιρετικά στενοί και σκιάζονταν από μεγάλα πλατειά ψαθιά ή καλάμια, που προεξείχαν από τα γείσα των σπιτιών και έφταναν σχεδόν από τη μία μεριά στην άλλη. Αυτή η εφεύρεση, η οποία πρέπει να είναι πολύ ευχάριστη όταν κάνει ζέστη, αυτή τη στιγμή το μόνο που έκανε ήταν να αυξάνει τη ζοφερότητα του μέρους και να δυσκολεύει περισσότερο το περπάτημα, καθώς η βροχή έσταζε από τα βρώμικα καλάμια και έκανε τα δρομάκια περισσότερο λασπώδη.¹⁷ Αν προσθέσει κανείς και την άγρια όψη των Τούρκων, ο καθένας

17 Παρόμοια είναι και η περιγραφή του Άγγλου περιηγητή και γιατρού Henry Holland, ο οποίος επισκέπτεται την Πρέβεζα την ίδια περίοδο. Δες στις σελίδες 66-68 του βιβλίου του με τίτλο «Travels in the Ionian isles, Albania, Thessaly, Macedonia, etc.», που εκδόθηκε στο Λονδίνο το 1815.

από τους οποίους έφερε μια τεράστια αρμαθιά από πιστόλια και ένα μεγάλο μαχαίρι που προεξείχε από μια ζώνη κάτω από τη μέση, καθώς και τον τόπο της διαμονής μας, στο σπίτι του Προξένου, το οποίο σε μας που μόλις είχαμε φτάσει από χριστιανικές χώρες μας φάνηκε πανάθλιο, σίγουρα δεν θα ζήλευε κανείς την κατάστασή μας.

Ο αναγνώστης θα συμμεριστεί τις καταπονήσεις κάποιου Σκωτσέζου τουρίστα, εάν συνεχίσει να διαβάζει με αυτόν το ρυθμό παρόμοιες περιγραφές. Είναι δε γεγονός ότι σε καμιά άλλη στιγμή, καθ' όλη τη διάρκεια του ταξιδιού μας, δεν αισθανθήκαμε τόσο αποκαρδιωμένοι όσο τώρα, έτσι ώστε να θέλουμε να επιστρέψουμε άμεσα πίσω. Και πράγματι, εάν ο κυβερνήτης του πλοίου μας πίεζε αρκετά, πιστεύω ότι θα είχαμε δώσει τη συγκατάθεσή μας για να επιστρέψουμε στην Πάτρα, όπου σίγουρα θα είχαμε καλύτερο φαγητό και περισσότερες ανέσεις με τον Άγγλο Γενικό Πρόξενο του Μοριά, που διαμένει σ' αυτήν την πόλη. Ο καιρός όμως σύντομα καθάρισε και αρχίσαμε να αποδεχόμαστε την αξιοθρήνητη κατάστασή μας, που αν και τώρα μας φαίνεται γελοία, τότε δεν ήταν καθόλου ασήμαντη.¹⁸

Ακριβώς τότε συνέβη κάτι το οποίο μας φάνηκε να συμφωνεί με όσα μας είχε πει ο κυβερνήτης του μεταγωγικού, γιατί, κοιτώντας έξω από το παράθυρο του Προξένου, είδα ένα νεαρό Τούρκο να πυροβολεί με δύο πιστόλες πάνω από μία μάντρα για να εκφοβίσει κάποιους Έλληνες ναυτικούς που χόρευαν και τραγουδούσαν στους ήχους ενός βιολιού. Οι ναυτικοί όμως συνέχισαν αυτό που έκαναν και σύντομα καταλάβαμε ότι δεν υπήρχε τίποτε το κακό ή ασυνήθιστο στην παιχνιδιάρικη διάθεση αυτού του νεαρού μουσουλμάνου.

Δειπνήσαμε με τον αδελφό του Υποπρόξενου. Ο ίδιος ο Υποπρόξενος έλειπε στα Ιωάννινα. Δεν εντυπωσιάστηκα τόσο από το δείπνο και τον περίεργο τρόπο που το σέρβιραν, το ένα πιάτο μετά το άλλο, τα οποία περίμεναν να φας, όσο από το γεγονός ότι ο πατέρας του Σενιόρ Κομπνιώτη, γέρος άνθρωπος, και ένας από τους αδελφούς του σέρβιραν τον Σενιόρ Κομπνιώτη. Αργότερα αντιλήφθηκα ότι αυτή ήταν συνήθης πρακτική στις ελληνικές οικογένειες: όσοι δηλαδή δεν έχουν χρήματα πρέπει να υπηρετούν και να δουλεύουν στους πιο πλούσιους συγγενείς. Ούτε η υϊϊκή στοργή ή υπακοή δεν εμποδίζει κάποιον από το να αξιώνει μια τέτοια συμπεριφορά από ένα άπορο γονέα όπως

18 Ο καιρός ήταν η συνθησιμένη, κατά την περίοδο του φθινοπώρου, «όστρια», που φέρνει στην περιοχή της Πρέβεζας απότομη βροχή και καταχνιά και που φεύγει τόσο γρήγορα, όσο γρήγορα έρχεται.

θα έκανε και ο ίδιος, εάν ο πατέρας του τύχαινε να ήταν ο πλουσιότερος από τους δύο. Ο υπέρμετρος σεβασμός για τα πλούτη είναι, όπως φαίνεται, ένα ξεχωριστό χαρακτηριστικό όλων των κατοίκων της Ανατολής. Τι θα μπορούσε να πει ο κ. De Guys στον παραλληλισμό του μεταξύ των αρχαίων και σύγχρονων Ελλήνων σχετικά με μια τέτοια αλλαγή των χρηστών πθών τα οποία ποτέ δεν θα επέτρεπαν μια υποβάθμιση της αξιοπρέπειας των γηρατειών;

Μετά το δείπνο επισκεφτήκαμε τον Κυβερνήτη της πόλης που κατοικούσε σε ένα σπίτι που ανήκε στον Αλή πασά, μέσα στο περιτείχισμα του φρουρίου, που βρισκόταν στην άκρη του λιμανιού.¹⁹ Περάσαμε μέσα από μια γαλαρία, ανοικτή, όπως συνηθίζονταν, από τη μία πλευρά, και μέσα από δύο ή τρία δωμάτια με γυμνούς τοίχους και χωρίς άλλη επίπλωση παρά μόνο ένα χαμηλό καναπέ που κάλυπτε τις τρεις πλευρές του δωματίου, πάνω στο οποίο τοποθετούνταν μαξιλάρια όταν χρησιμοποιούσαν το δωμάτιο. Σε ένα από αυτά τα δωμάτια-στρατώνες, γιατί με αυτό τον χαρακτηρισμό θα καταλάβετε το είδος του ανακτόρου που επισκεφτήκαμε, βρήκαμε τον Κυβερνήτη, ο οποίος μας δέχτηκε με τη μεγάλη ευγένεια που χαρακτηρίζει κάθε Τούρκο και μας πρόσφερε καφέ και τσιμπούκι, που, όπως πιστεύω, είναι συνήθως ο εθιμοτυπικός τρόπος υποδοχής των ξένων σε αυτή τη χώρα. Ο καφές σερβίρεται πολύ παχύς, με το κατακάθι να βρίσκεται στον πάτο του φλιτζανιού, πάντοτε χωρίς γάλα, και, εκτός από τους ταξιδιώτες που υποτίθεται ότι είναι συνηθισμένοι σε τέτοιες πολυτέλειες, χωρίς ζάχαρη. Τα φλιτζάνια είναι πολύ μικρά, δεν στέκονται, αλλά σερβίρονται μέσα σε άλλες βάσεις, όπως τις δικές μας αυγοθήκες ή αλατιέρες. Ο καπνός, που δεν ήταν γνωστός στους κατοίκους της Ανατολής μέχρι τα μέσα του 17^{ου} αιώνα, είναι τώρα μία πολυτέλεια ευρέως διαδεδομένη σε όλους τους κατοίκους της Ανατολής. Αλλά ο τουρκικός καπνός δεν είναι τόσο αφύς και δυνατός όσο αυτός της Αμερικής και των Δυτικών Ινδιών, και συνηθίζει κανείς σχεδόν αμέσως να τον καπνίζει. Τα τσιμπούκια είναι πολύ μακριά, η άκρη τους είναι κατασκευασμένη από πηλό και το στέλεχος, όταν είναι άριστης ποιότητας, από ξύλο κερασιάς. Τα τσιμπούκια δε των πλουσίων είναι πολύ ακριβά. Είναι διακοσμημένα με κεχριμπαρένιες κεφαλές και συνδέσμους και κάποτε είδα ένα ζευγάρι από αυτά να πωλείται για δύο χιλιάδες πιάστρες που σημαίνει πάνω από εκατό λίρες στερλίνες.

19 Τα σπίτια των προυχόντων βρίσκονταν μέσα στην περιτειχισμένη περιοχή, ανατολικά του κάστρου του Αγ. Αντρέα, όπου ήταν και το μεγάλο τζαμί.

Ο Κυβερνήτης δεν διέφερε και πολύ από τους κακόμοιρους Αλβανούς φρουρούς που τον περιέβαλαν. Κάποιοι από αυτούς κάθονταν κάτω κοντά του και άλλοι στέκονταν απέναντι από τον αφέντη τους, κοιτώντας μας και γελώντας με τη συζήτησή μας. Εκτός από τον Κυβερνήτη του φρουρίου, υπήρχε ακόμη και ο Προβλεπτής του Ναυτικού, τον οποίο συνήθως επισκέπτονταν οι Άγγλοι, αφού εδώ κατέφευγαν περιστασιακά πλοία της μοίρας της Αδριατικής. (Εμείς δεν τον επισκεφτήκαμε παρά μόνο όταν ξαναγυρίσαμε στην Πρέβεζα.)

Λέγεται ότι η Πρέβεζα έχει περίπου τρεις χιλιάδες κατοίκους, από τους οποίους οι μισοί είναι Τούρκοι. Από τους Τούρκους, το μεγαλύτερο μέρος είναι Αλβανοί που ξεχωρίζουν από την ενδυμασία, τους τρόπους και τη γλώσσα τους, χαρακτηριστικά για τα οποία θα κάνω ιδιαίτερη μνεία στη συνέχεια. Τα σπίτια της πόλης είναι όλα ξύλινα, τα περισσότερα δε μόνο ισόγεια και όπου υπάρχει όροφος, η επικοινωνία γίνεται με μια σκάλα ή με ξύλινα σκαλοπάτια εξωτερικά, τα οποία προφυλάσσονται από τα γείσα της στέγης. Στην περίπτωση που υπάρχει όροφος, τα άλογα και τα ζώα καταλαμβάνουν το κάτω δωμάτιο ή αυτό μετατρέπεται σε αποθήκη και η οικογένεια ζει στον επάνω όροφο στον οποίο σπάνια υπάρχουν περισσότερες από δύο κάμαρες. Αυτή η αραιοκατοικημένη πόλη βρίσκεται στο μακρύτερο άκρο μιας επίπεδης διχαλωτής γλώσσας γης που φαρδαίνει προς το άκρο της και στενεύει τρία μίλια πριν το τέλος της. Στο στενό τμήμα της βρίσκεται η Νικόπολη.

Ο όρμος που εισχωρεί στην ξηρά για ένα περίπου μίλι σχηματίζει το λιμάνι.²⁰ Το άλλο άκρο της γλώσσας,²¹ μαζί με το απέναντι ακρωτήριο²² στο οποίο βρισκόταν, σύμφωνα με τον D' Anville, το Ανακτόριο, συνθέτουν το άνοιγμα του Αμβρακικού κόλπου, που τώρα ονομάζεται κόλπος της Άρτας. Αυτό το στόμιο είναι περίπου μισό μίλι πλατύ ή και λίγο περισσότερο. Ο Πολύβιος λέει ότι είναι πέντε στάδια και ο Στράβων λίγο περισσότερο από τέσσερα, αναφερόμενος σ' αυτό το εσωτερικό στόμιο και όχι σ' αυτό του λιμανιού που σχηματίζεται από το άκρο της Πρέβεζας και το ακρωτήριο²³ και που έχει πλάτος σχεδόν ένα μίλι. Θα πρέπει να είναι εξαιρετικά δύσκολο για ένα σκάφος οιαδήποτε μεγέθους να εισέλθει στον κόλπο, τόσο γιατί τα νερά είναι ρηχά, εκτός από αυτά που είναι κοντά στην πόλη, όσο και γιατί η άλλη μεριά

20 Νομίζω ότι αναφέρεται στον όρμο «Βαθύ».

21 Το ακρωτήριο «Λασκάρα».

22 Το ακρωτήριο «Παναγιά», κοινώς λεγόμενο «Κεφάλι Παναγιάς».

23 Το ακρωτήριο «Άκτιο», κοινώς λεγόμενο «Πούντα».

είναι γεμάτη από υφάλους και κινούμενη άμμο.

Εάν δεν υπήρχε η εξακριβωμένη πηγή που καθορίζει ότι η ναυμαχία του Ακτίου διεξήχθη στο ακρωτήριο που βρίσκεται ο όρμος που βλέπει κανείς στα δεξιά καθώς πρωτομπαίνει στον κόλπο, θα σκεφτόμουν ότι η πολεμική δράση έλαβε χώρα στο θαλάσσιο στενό μεταξύ της Λευκάδας και του ακρωτηρίου της Πρέβεζας.²⁴ Τα τεράστια πλοία με τις εννιά ή δέκα σειρές κουπιών του στόλου του Αντωνίου, κάτω από τα οποία – για να χρησιμοποιήσω μια φράση του Florus²⁵ – «η θάλασσα στέναζε», με δυσκολία θα μπορούσαν να κινηθούν στη μικρή λεκάνη του κόλπου. Δεν μπορώ να καταλάβω πώς οι συμμετέχοντες μπόρεσαν να δουν τους Αιγυπτίους να τρέπονται σε φυγή προς την Πελοπόννησο, όπως αναφέρει ο Πλούταρχος στο βίο του Αντωνίου, εκτός και αν η ναυμαχία διεξήχθη εκτός του κόλπου. Ίσως και να το υπέθεσαν ότι κατευθύνθηκαν προς τα κει, αλλά δεν μπορούσαν να τους δουν αμέσως μόλις έβγαιναν από τον κόλπο, η έξοδος από τον οποίο δεν γίνεται αντιληπτή μέχρι να πλησιάσεις αρκετά στο στόμιο του κόλπου.

Είτε ένα μεγάλο μέρος της χαμηλής ξηράς του ακρωτηρίου απέναντι από την Πρέβεζα έχει δημιουργηθεί μετά την εποχή του Αυγούστου,²⁶ πράγμα πολύ πιθανόν, είτε τα «επιπλέοντα κάστρα» του Αντωνίου δεν ήταν και τόσο μεγάλα όπως συνήθως τα φανταζόμαστε. Αυτό όμως δεν έχει και τόση σημασία: αυτό που είναι σίγουρο είναι ότι η ναυμαχία έγινε και ότι η πολεμική δράση, για πρώτη και μοναδική φορά στην παγκόσμια ιστορία, όπως είχε παρατηρήσει και η κα de Sevigne πριν από μένα, καθόρισε την τύχη μιας αυτοκρατορίας. Ο D' Anville λέει πως το όνομα του Ακτίου δεν έχει χαθεί ολοκληρωτικά στο «Azio», αλλά παρά τις έρευνες που έκανα δεν κατάφερα να μάθω εάν υπάρχει ακόμη ένα χωριό ή κάποια άλλη τοποθεσία που να ονομάζεται «Ακτιο». Ο Σενιόρ Κομνηιώτης με πληροφόρησε ότι υπήρχαν κάποια ερείπια που θα μπορούσαμε να δούμε στην άλλη μεριά της θάλασσας, τα οποία επισκεφτήκαμε το απόγευμα, και είδαμε κάποια ασήμαντα απομεινάρια του *opus reticulatum*, ενός πλίνθινου τείχους ύψους πέντε ποδιών με τις πλίνθους τοποθετημένες σε σχήμα ρόμβου και με τέτοια διάταξη που θα μπορούσε να ήταν κυ-

24 Δεν μας αναφέρει την «εξακριβωμένη πηγή», αλλά η άποψή του ότι η ναυμαχία δεν θα μπορούσε να έχει γίνει κοντά στο ακρωτήριο Άκτιο, αλλά στο ανοικτό πέλαγος, είναι όπως αποδεικνύεται με τα σημερινά δεδομένα στη σωστή κατεύθυνση.

25 Lucius Annaeus Florus: Λατίνος ιστορικός.

26 Η υπόθεσή του αυτή με τα σημερινά δεδομένα δεν ευσταθεί.

κλικός. Δεν ξέρω ποιος είχε βάλει αυτή την ιδέα στο κεφάλι του Έλληνα που μας συνόδευε, αλλά ονόμαζε αυτό «το τείχος του Ιπποδρόμου». Η επίπεδη γη, που ίσως τότε περιέκλειε, μας επιτρέπει κάπως να υποθέσουμε ότι αυτό ήταν το μέρος που προτιμούσε η νεολαία της Αμβρακίας και της Νικόπολης για τους ιππικούς αγώνες και τις αρματοδρομίες καθώς και για τη διεξαγωγή των αγώνων που τελούνταν κάθε τέσσερα χρόνια και για τους οποίους υπεύθυνοι ήταν οι Λακεδαιμόνιοι.

Η χερσόνησος της Πρέβεζας σε μεγαλύτερη μεγέθυνση.
Λεπτομέρεια από το χάρτη που υπάρχει στο βιβλίο του Χόμπχαουζ.

Συλλογή Νίκου Δ. Καράμπελα, Πρέβεζα

Η τοποθεσία του Ακτίου απεικονίζεται στους χάρτες χαμηλότερα στον κόλπο και πιο κοντά στο ακρωτήριο με το όνομα Figalo, όμως εκεί το έδαφος είναι τραχύ και ανώμαλο και δεν είναι μάλλον η ενδεδειγμένη τοποθεσία.

Δεν φαίνεται να υπήρχε στην αρχαιότητα κάποια πόλη στη θέση της Πρέβεζας, για την οποία η παλαιότερη αναφορά που έχω διαβάσει είναι ότι πο-

λιορκήθηκε από τον Dogia και τους Ενετούς το 1572,²⁷ αλλά ανακτήθηκε από τους Τούρκους που ήρθαν από το εσωτερικό της χώρας. Από την εποχή που ανακαλύφθηκε η πυρίτιδα, η θέση αυτή θα μπορούσε να ελέγχει απόλυτα τα στενά του Αμβρακικού κόλπου, ιδιαίτερα καθόσον δεν υπάρχουν βαθιά νερά στο στενό, παρά μόνο προς την πλευρά της πόλης. Οι Ενετοί, μετά από επανειλημμένες διαμάχες με τους Τούρκους, τελικά κατέλαβαν την Πρέβεζα μαζί με τη Βόνιτσα, μια πόλη μέσα στον κόλπο, την Πάργα και το Βουθρωτό στα παράλια απέναντι από την Κέρκυρα.²⁸ Η επικράτεια της Πρέβεζας εκτεινόταν μέχρι τα ερείπια της Νικόπολης.²⁹

Όλα αυτά τα μέρη παραχωρήθηκαν στους Γάλλους με τη συνθήκη του Καμποφόρμιο,³⁰ αλλά εγκαταλείφθηκαν κατά τον τελευταίο πόλεμο των Γάλλων με τους Τούρκους, εκτός από την Πρέβεζα, την οποία διατάχθηκαν να υπερασπιστούν ο μηχανικός Richemont και ο στρατηγός La Salcette.³¹ Ο Αλή πασάς, που για κάποιο διάστημα διατηρούσε αλληλογραφία με τους Γάλλους, φαινόταν στην αρχή διστακτικός, αλλά στα τέλη Αυγούστου του 1798 μερικά γαλλικά πλοία καταλήφθηκαν μέσα στον Αμβρακικό κόλπο, και ο υποστράτηγος Roze,³² που τη στιγμή εκείνη συσκεπτόταν με τον Πασά, φυλακίστηκε. Οι Γάλλοι άμεσα προετοιμάστηκαν για το γεγονός. Οργανώθηκε η δημοτική φρουρά της πόλης, στάλθηκαν όπλα και πυρομαχικά στους Έλληνες Σουλιώτες που βρίσκονταν σε πόλεμο με τον Πασά και ένα πρόχειρο οχύρωμα με δύο κανόνια στήθηκε στη μεριά της Νικόπολης. Το βράδυ της 12^{ης} Νοεμβρίου,³³ ο Αλή και οι δύο του γιοι, Μουχτάρ και Βελή, με μια δύναμη που ανερχόταν σε δέκα χιλιάδες ιππείς και πεζικάριους φάνηκαν στα βουνά που βρίσκονται

27 Η χρονολογία δεν είναι σωστή, γιατί η ναυμαχία της Πρέβεζας έγινε το 1538.

28 Υπήρξαν δύο Ενετικές κατοχές της Πρέβεζας: η πρώτη από το 1684 έως το 1700 και η δεύτερη από το 1717 έως το 1797.

29 Η επικράτεια («Territorium») της Πρέβεζας, όταν αυτή ήταν υπό Ενετική κατοχή, εκτεινόταν πράγματι μέχρι τα στενά του «Ισθμού» της Νικόπολης. Τα όρια ήταν εκεί που σήμερα είναι ο δρόμος που ενώνει την παραλία «Μονολίθι» με τη λιμνοθάλασσα «Μάζωμα».

30 17 Οκτωβρίου 1797

31 Ο Χόμπχαουζ γράφει το επώνυμο του στρατηγού «La Salcette», ενώ το ορθό είναι «La Salsette».

32 Ο Χόμπχαουζ γράφει το επώνυμο του υποστράτηγου και επιτελάρχη «Roze», ενώ το ορθό είναι «Rose».

33 Η μάχη της Νικόπολης έγινε στις 12 Οκτωβρίου 1798 και όχι Νοεμβρίου, όπως αναφέρει ο Χόμπχαουζ.

ακριβώς πάνω από την πεδιάδα της Νικόπολης. Τα ξημερώματα της επόμενης ημέρας, οι Αλβανοί παρατάχθηκαν στους λόφους περίπου δύο μίλια πάνω από τις θέσεις των Γάλλων, οι οποίοι, αντί να παραμείνουν για να υπερασπιστούν την πόλη, προχώρησαν προς τα ερείπια και παρατάχθηκαν σε ευθεία γραμμή έτσι που το οχύρωμα να καλύπτει μία από τις πτέρυγές τους.

Αυτά μου τα διηγήθηκε ένας Αλβανός που ήταν παρών στη μάχη και που ομολόγησε ότι η γαλλική δύναμη δεν αριθμούσε πάνω από οκτακόσιους άνδρες, που όλοι ήταν πεζικάριοι. Οι Αλβανοί παρέμειναν για αρκετή ώρα στους λόφους, συνεχίζοντας να παρατηρούν τις εχθρικές δυνάμεις μπροστά τους. Οι ιερείς τους (δερβίσηδες), που ήταν πολλοί, ξεκίνησαν κατόπιν να προσεύχονται με δυνατή φωνή και οι στρατιώτες πήραν και αυτοί μέρος στις ιερές παρακλήσεις. Όλοι μαζί συνέχισαν κουνώντας τα κεφάλια τους, όπως μου διηγήθηκαν και όπως έχω δει και ο εγώ ο ίδιος σε θρησκευτικές τελετές στην Τουρκία, σαν ένα τεράστιο χωράφι με καλαμπόκι και επικαλούμενοι ταυτόχρονα το όνομα του Αλλάχ με τέτοια θέρμη που σύντομα έφτασε στα όρια της οργής, μέχρι που με μια φωνή ακούστηκε η διαταγή «Επίθεση με τα σπαθιά σας!» και ο αλβανικός στρατός, ιππείς και πεζικάριοι, εφόρμησε προς την πεδιάδα. Το γαλλικό πυροβολικό άρχισε να βάλλει, αλλά πολύ σύντομα τόσο τα όπλα όσο και οι άνδρες κυριεύθηκαν από το τουρκικό ιππικό. Σε ελάχιστο χρόνο η άτακτη υποχώρηση γενικεύτηκε, και οι Αλβανοί που μπήκαν στην Πρέβεζα ταυτόχρονα με τους Γάλλους σφαγίασαν πολλούς από τους κατοίκους. Η πεδιάδα μεταξύ της Νικόπολης και της πόλης καλύφθηκε από εξακόσια περίπου πτώματα. Δύο πλοία γεμάτα φυγάδες, που ήταν στο λιμάνι, έκοψαν τα σχοινιά και έφυγαν με προορισμό τη Λευκάδα, άλλα ένα από αυτά, από υπερβολικό βάρος ή από κακό χειρισμό, γέμισε νερά και βυθίστηκε. Διακόσιοι Γάλλοι, μεταξύ των οποίων ο στρατηγός La Salcette και ο κ. Richemont, αιχμαλωτίστηκαν και μεταφέρθηκαν στα Ιωάννινα.³⁴

Η εκδίκηση του Πασά στράφηκε προς τους Έλληνες κατοίκους της πόλης, διακόσιοι από τους οποίους αποκεφαλίστηκαν την επομένη της μάχης, παρουσία του ίδιου του Αλή.

³⁴ Μια πλήρη αναφορά από πρώτο χέρι για τη μάχη της Νικόπολης της 12.10.1798 μπορεί να βρει κανείς στο άρθρο του Ηλία Βασιλά με τίτλο «Η μάχη της Νικοπόλεως και ο χαλασμός της Πρέβεζας (12/24 Οκτωβρίου 1798). Περιγραφή του Γάλλου στρατηγού L. A. Camus Baron de Richemont», που δημοσιεύτηκε σε έξι συνέχειες στην *Ηπειρωτική Εστία*. (*Ηπειρωτική Εστία*, 1954, τχ. 30 σελ. 953-958, τχ. 31 σελ. 1048-1055, τχ. 32 σελ. 1137-1141, 1955, τχ. 33 σελ. 29-36, τχ. 34 σελ. 133-140 και τχ. 35 σελ. 245-249).

Η εκδοχή των Γάλλων κατηγορεί τόσο τους συμμάχους Σουλιώτες όσο και τους κατοίκους της Πρέβεζας ότι πυροβολούσαν εναντίον τους κατά τη φυγή τους. Εγώ δεν άκουσα για τέτοια προδοσία, αν και η κατηγορία μπορεί και να ευσταθεί. Είναι όμως δικαιολογημένο για τον κ. Rouqueville να δακρύζει για τους γενναίους συμπατριώτες του και να εξιστορεί κολακευτικά την απέλπιδα ανδρεία του γενναίου Richemont και τη μοίρα του νεαρού φίλου του Gabauri, «γνωστού στο στράτευμα για την ομορφιά του και ξακουστού για την ανδρεία του». Κάτι τέτοιο είχε ν' ακουστεί από την εποχή του Νίσου και του Ευρύαλου.³⁵

Από τότε η Πρέβεζα είναι στα χέρια του Αλή, που έχτισε ένα φρούριο στην άκρη του λιμανιού³⁶ και επίσης τοποθέτησε πολυβολείο στο άκρο της πόλης για να ελέγχει την είσοδο του λιμανιού. Είναι η κύρια παραθαλάσσια πόλη της Κάτω Αλβανίας και το μόνιμο αγκυροβόλιο των ελληνικών πλοιαρίων των Ιονίων νήσων, που φθάνουν εδώ για να ανταλλάξουν τα γαλλικά και ιταλικά προϊόντα που μεταφέρουν, με λάδια, μαλλιά, ζώα και ξυλεία της Αλβανίας.»

Στην τρίτη επιστολή ο Χόμπχαουζ μας περιγράφει το χώρο της αρχαίας Νικόπολης και τα ερείπιά της, όπως τα είδε ο ίδιος κατά τη σύντομη επίσκεψή του εκεί. Αναφέρεται επίσης στις ετοιμασίες για το ταξίδι τους στα Γιάννενα και εξιστορεί τις περιπέτειές τους όταν φτάσανε στη Σαλαώρα.

«Φτάσαμε στη Νικόπολη αφού ιππεύαμε αργά για τρία τέταρτα της ώρας μέσα από ελαιώνες και μια μεγάλη πεδιάδα με χαμηλή βλάστηση. Τα ερείπια της Νικόπολης είναι περισσότερο εκτεταμένα παρά μεγαλοπρεπή, καθώς καλύπτουν κατά διαστήματα το πλάτος του ισθμού, εάν μπορεί κανείς να τον ονομάσει έτσι, από το Ιόνιο πέλαγος μέχρι τον Αμβρακικό κόλπο. Όχι μόνο οι σκιές τους αλλά και τα ίδια τα τεράστια ερείπια εκτείνονται από τη μία ακτή έως την άλλη. Σε αρκετά σημεία, σε όλο τον κάμπο, μπορεί να βρει κανείς υπολείμματα τείχους. Αφού μπήκαμε από ένα άνοιγμα αυτού του τείχους,³⁷ το

35 Πρόσωπα της μυθολογίας. Ο Νίσος, φίλος του Ευρύαλου (διακρινόταν για την ομορφιά του), σύμφωνα με τον Βιργίλιο, ακολούθησε τον Αινεία στην Ιταλία, όπου και σκοτώθηκε μαζί με το φίλο του σε κάποια εισβολή στο στρατόπεδο των Ροτούλων.

36 Ο Αλή πασάς ριζικά μετασκεύασε το κάστρο του Αγ. Αντρέα και έκτισε εκ θεμελίων το κάστρο του Αγ. Γεωργίου και του Παντοκράτορα. Επίσης κατασκεύασε εκτεταμένη περιμετρική αμυντική τάφρο.

37 Πιθανότατα τη νότια πύλη των ρωμαϊκών τειχών ή τη νότια πύλη των παλαιοχριστιανικών τειχών.

οποίο μπορεί να υποθέσουμε ότι χώριζε την πόλη από τα προάστια, οδηγηθήκαμε από τον ξεναγό μας, τον αδελφό του Προξένου, σε αυτό, που όπως μας είπε, ήταν η Οικία του Βασιλέως.³⁸ Αυτό δεν είναι τίποτε άλλο παρά τα απομεινάρια ενός δωματίου, στο οποίο είναι ακόμη ορατή η μπουγιά, ένα βαθύ κόκκινο και ένα ανοιχτό γαλάζιο, καθώς και ένα κομμάτι από το ακρογείσιο (κορνίζα). Από αυτό το σημείο προχωρήσαμε σκοντάφτοντας σε σωρούς από ερείπια καλυμμένα από αγριόχορτα και γαϊδουράγκαθα.³⁹ Αυτά τα ερείπια είναι μεγάλοι σωροί από τούβλινες τοιχοποιίες, τα κεραμικά στοιχεία των οποίων είναι πολύ λεπτότερα και μακρύτερα από αυτά που χρησιμοποιούμε εμείς (αυτό το είδος νομίζω λέγεται «ρωμαϊκό κεραμίδι») και ενώνονται με κονίαμα που έχει το ίδιο πάχος με τα τούβλα και είναι εξίσου ανθεκτικό. Κάτι αντίστοιχο μπορεί να δει κανείς στο κάστρο του Ντόβερ.⁴⁰ Μερικοί από αυτούς τους σωρούς στέκουν ακόμη όρθιοι, άλλοι βρίσκονται στο έδαφος ενώ αρκετά άλλα σημεία της πεδιάδας είναι καλυμμένα με παρόμοια ερείπια σε τέτοιο βαθμό που είναι απροσπέλαστα.

Περάσαμε από μία αφιδωτή πύλη,⁴¹ σχεδόν ανέπαφη, που βρίσκεται στο μεγαλύτερο τμήμα του τείχους που σώζεται μέχρι σήμερα, και κατευθυνόμε-

38 Πιθανότατα το λεγόμενο μέχρι σήμερα «Βασιλόσπιτο» πολύ κοντά και βορειοανατολικά της βασιλικής Δουμετίου.

39 Η λέξη στο αγγλικό κείμενο είναι «thistle», που ναί μεν μεταφράζεται κοινώς γαϊδουράγκαθο, αλλά επειδή στην Ήπειρο είναι άλλο το γαϊδουράγκαθο και άλλο οι «κουκούτσες», επισημαίνω ότι το «thistle» είναι αυτή η «κουκούτσα» που ο καρπός της μοιάζει με άγρια αγκινάρα και έχει πολλά αγκάθια, και οι ντόπιοι την τρώνε βραστή για μεζέ στο ούζο, όταν είναι φρέσκια και μαλακή. Όταν ανθίσει βγάζει ένα βαθύ μπλε-μωβ λουλούδι. Η Νικόπολη είναι ακόμη και σήμερα γεμάτη από αυτές τις «κουκούτσες», ιδιαίτερα μετά την άνοιξη.

40 Παραθαλάσσια πόλη στη νοτιοανατολική Αγγλία.

41 Τη μεγάλη δυτική πύλη που εσφαλμένα λέγεται «Αραπόπορτα». Το θέμα της θέσης της «Αραπόπορτας» μπορεί κανείς να διαλευκάνει και τελικά επιλύσει εάν διαβάσει με προσοχή το κείμενο του Άγγλου περιηγητή Γουίλιαμ Μ. Ληκ (William Martin Leake). Περιγράφοντας τα ερείπια της Νικόπολης στον πρώτο τόμο του μνημειώδους τετράτομου έργου του με τίτλο «Ταξίδια στη βόρεια Ελλάδα» («Travels in Northern Greece», London, 1835), αναφέρεται στη μεγάλη πύλη (great gate) ή κύρια πύλη (principal gate) που οδηγεί στο Ωδείο και ονοματίζει ως «η πόρτα Αράβη» (Αραπόπορτα) μια άλλη μικρή πύλη (a small gate), απέναντι από τα παλαιοχριστιανικά τείχη. Ο Ληκ λοιπόν αναφέρει τη μεγάλη πύλη στο δυτικό σκέλος των παλαιοχριστιανικών τειχών δύο φορές και τη χαρακτηρίζει την πρώτη φορά κύρια πύλη (principal gate) και τη δεύτερη φορά μεγάλη πύλη (great gate) χωρίς να την ονοματίζει. Αντίθετα ονοματίζει ως «η πόρτα Αράβη» μια μικρή πύλη (a small gate) που βρίσκεται απέναντι (across over) από τα παλαιοχριστιανικά τείχη.

Το Ωδείο της Νικόπολης σε φωτογραφία του 1960

Συλλογή Νίκου Δ. Καράμπελα, Πρέβεζα

νοι προς το Ιόνιο πέλαγος,⁴² φτάσαμε στα ερείπια ενός θεάτρου⁴³ στο οποίο υπάρχει ημικύκλιο από καθίσματα, που σπκώνονται περίπου ένα πόδι⁴⁴ το ένα από το άλλο. Τα καθίσματα είναι ακόμη ορατά, αν και κατεστραμμένα σε μερικά σημεία και γεμάτα χώματα. Κάτω από το θέατρο υπάρχουν αρκετές θολωτές σπηλιές, οι οποίες όπως είχε πει κάποιος στον Έλληνα συνοδό μας, ήταν οι χώροι που φύλαγαν τα άγρια ζώα που χρησιμοποιούσαν κατά τους αρχαίους αγώνες. Αλλά η διάμετρος της αρένας του θεάτρου δεν θα μπορούσε να ήταν

42 Από την πύλη αυτή (την κύρια πύλη στο δυτικό σκέλος των παλαιοχριστιανικών τειχών της Νικόπολης) πέρναγε τότε (και για αρκετά χρόνια μετά) ο δρόμος που οδηγούσε στο Μύτικα.

43 Το Ωδείο ήταν γνωστό εκείνη την εποχή ως «μικρό Θέατρο».

44 Ένα πόδι είναι 30,48 εκατοστά του μέτρου.

πάνω από είκοσι πέντε πόδια και επομένως δεν θα ήταν κατάλληλη για τέτοιες εκδηλώσεις. Ο κόσμος που περιστασιακά αξίωνε μεγαλόφωνα την εισαγωγή μονομάχων και ζώων ως διαλείμματα στις εκδηλώσεις, σε ένα τόσο μικρό χώρο, θα ήταν ασφαλέστερος και ικανοποιημένος χωρίς τέτοια θεάματα. Στην πραγματικότητα, οι σπηλιές μου φαίνεται ότι πρέπει να σχηματίστηκαν από την πτώση κάποιων τμημάτων της τοιχοποιίας.

Προχωρήσαμε μέχρι που φτάσαμε όχι πολύ μακριά από την ακτή, στα ερείπια ενός τετράγωνου κτιρίου,⁴⁵ μέσα στο οποίο βρίσκονταν αρκετές μαρμάρινες σκάφες, μισοθαμμένες στο έδαφος. Αυτές μαζί με το κιονόκρανο ενός κορινθιακού κίονα που βρισκόταν στο έδαφος, καθώς και ο κορμός ενός άλλου, που ήταν ενσωματωμένος σε ένα τοίχο, ήταν τα μόνα κομμάτια μαρμάρου που είδα στα ερείπια. Πολλά όμως έχουν μεταφερθεί πρόσφατα για να χρησιμοποιηθούν στην κατασκευή του κάστρου της Πρέβεζας⁴⁶ και κάποια άλλα έχουν φυλαχτεί ως δώρα για τον Άγγλο Αρμοστή στην Αυλή του Αλή πασά.

Επιστρέφοντας από την ακτή προς τον κόλπο, διασχίσαμε την πεδιάδα βόρεια του τείχους, που επίσης συμπεριλαμβανόταν στα προάστια⁴⁷ αλλά τώρα είναι εν μέρει οργωμένη και φτάσαμε σε ένα ύψωμα στους πρόποδες των λόφων που κόβουν τον ισθμό στα βόρεια, σε μικρή απόσταση από τις ακτές του κόλπου. Εδώ βρήκαμε τα ερείπια ενός θεάτρου σημαντικά μεγαλύτερου από αυτό που είδαμε πριν από λίγο και το οποίο ήταν κλειστό σε όλες τις πλευρές του. Λυπάμαι όμως που δεν πήρα τις ακριβείς διαστάσεις του. Ήταν πέτρινο και τα ημικυκλικά καθίσματα σώζονταν σε πολλά σημεία ολόκληρα. Ένας πιο ενημερωμένος παρατηρητής ίσως να είχε ανακαλύψει την ορχήστρα, το βήμα του θεάτρου (*pulritum*), το προσκήνιο και όλα τα άλλα χαρακτηριστικά ενός αρχαίου θεάτρου. Πρέπει να αρκεστώ να πω ότι ήταν το λιγότερο ερειπωμένο κτίριο που είδα στα ερείπια της Νικόπολης. Από το ύψωμα όπου βρίσκεται έ-

45 Βρίσκονται στο Νυμφαίο, που παλαιότερα το ονόμαζαν «Μπούφη» και είναι πράγματι το κοντινότερο προς το Ιόνιο Πέλαγος κτίριο της Νικόπολης. Αποτελούσε άλλωστε τη δυτική πύλη της Νικόπολης και η οδός που περνούσε μέσα από το Νυμφαίο οδηγούσε στο λιμάνι του Κομάρου, βόρεια του χωριού Μύτικα.

46 Πράγματι πρόσφατα είχαν γίνει από τον Αλή πασά ριζικές τροποποιήσεις στο κάστρο του Αγ. Αντρέα στην Πρέβεζα, κτίστηκε εκ θεμελίων το κάστρο του Αγ. Γεωργίου και το κάστρο του Παντοκράτορα.

47 Εδώ πράγματι βρίσκονται στο λεγόμενο «εν άλσει προάστειο» βόρεια της περιτειχισμένης Νικόπολης.

χεις την καλύτερη θέα της πεδιάδας και του κόλπου του Ακτίου. Οι σκηνές του Ταύρου, του στρατηγού του Αυγούστου, μπορεί να είχαν τοποθετηθεί σε αυτό ακριβώς το σημείο.

Έχω ήδη αναφέρει ότι, επειδή αυτά τα ερείπια ήταν σχεδόν όλα κτισμένα με πλίνθους, το θέαμα που παρουσίαζαν δεν ήταν μεγαλοπρεπές αλλά παρόλα αυτά τόση ήταν η έκταση που κάλυπταν – είχαν περίπου τρία μίλια μήκος από τη θάλασσα προς τον κόλπο και ίσως ένα μίλι ή και περισσότερο από την πλευρά της Πρέβεζας προς το θέατρο που μόλις ανέφερα – που υπήρχε ένα είδος μελαγχολικής μεγαλοπρέπειας στο θέαμα που παρουσιαζόταν μπροστά μας. Μέρος των ερειπίων είχε μετατραπεί σε στάνες για πρόβατα. Ένας μοναχικός βοσκός ήταν ο μόνος κάτοικος της Νικόπολης και το βέλασμα των προβάτων, ο ήχος των κουδουνιών τους και το κόασμα των βατραχιών ήταν οι μόνοι ήχοι που ακούγονταν μέσα σε μια πόλη η οποία κάποτε είχε απορροφήσει τον πληθυσμό ολόκληρων επαρχιών. Η Καλυδώνα, το Ανακτόριο, η Αμβρακία, οι πόλεις όλης της Ακαρνανίας και μέρος της Αιτωλίας είχαν χάσει τους κατοίκους και τα στολίδια τους. Αλλά η ματαιοδοξία, χαρακτηριστικό των κατακτητών, που εξύψωσε τη Νικόπολη ερημώνοντας τις άλλες γειτονικές πόλεις, δεν μπορούσε να της εξασφαλίσει μια συνεχή λαμπρότητα και ευημερία. Ο αυτοκράτωρ Ιουλιανός βρήκε την πόλη να παρακμάζει και κατά τη βασιλεία του Ονωρίου⁴⁸ η Νικόπολη αποτελούσε κτήμα της Paula, μιας Ρωμαίας δέσποινας. Στη συνέχεια ακολούθησε η επιδρομή των Γόθων και η πόλη της νίκης, η οποία ιδρύθηκε από τον Αύγουστο, ίσως τελικά να καταστράφηκε από τον Αλάρικο.

Επιστρέψαμε από τα ερείπια από τη μεριά της θάλασσας διασχίζοντας μια γόνιμη πεδιάδα η οποία αποτελούσε το νεκροταφείο της πόλης όπως αποδεικνύεται από μερικούς τάφους που έχουν ανακαλυφθεί πρόσφατα. Περάσαμε μέσα από την αυλή ενός στρατώνα κτισμένου σε κάποιον ελαιώνα και φθάσαμε στο σπίτι του Προξένου, αποφασισμένοι να ξεκινήσουμε για τα Ιωάννινα την επομένη.⁴⁹

Από την Πρέβεζα για τα Ιωάννινα υπάρχουν δύο διαδρομές. Η μία από αυτές με βορειοανατολική κατεύθυνση διασχίζει την πεδιάδα της Νικόπολης

48 Ο Ονώριος ήταν Ρωμαίος αυτοκράτορας που γεννήθηκε το 384 μ.Χ. Ανακηρύχθηκε Αύγουστος από τον πατέρα του το 393 μ.Χ., σε ηλικία 9 ετών, και αυτοκράτορας της Δύσης (του δυτικού ρωμαϊκού κράτους) το 395 μ.Χ., όταν πέθανε ο πατέρας του, σε ηλικία 11 ετών.

49 Ο Χόμπχαουζ και ο Βύρων επισκέφθηκαν τη Νικόπολη την 30^η Σεπτεμβρίου του 1809, ημέρα Σάββατο, μία μέρα μετά την άφιξή τους στην Πρέβεζα.

και περνά πάνω από τα βουνά της περιοχής του Λούρου,⁵⁰ που ονομάστηκε έτσι από μια πόλη που φέρει το ίδιο όνομα, και που απέχει έξι ώρες από την Πρέβεζα. Η διαδρομή συνεχίζεται μέσω μιας κοιλάδας και αφού περάσει πάνω από κάποιους ανώμαλους λόφους κατευθύνεται προς την Βρόντζα,⁵¹ ένα χωριό επτά ώρες από τα Ιωάννινα. Επειδή δεν μας είχαν ακόμη δώσει φρουρό, μας συμβούλεψαν να μην ακολουθήσουμε αυτή τη διαδρομή καθώς η περιοχή του Λούρου δεν ήταν αρκετά ασφαλής εκείνη την περίοδο και μας πρότειναν να πάμε στην πρωτεύουσα μέσω Άρτας, μια διαδρομή που ήταν όμως η μεγαλύτερη από τις δύο προς την πρωτεύουσα.

Αλλά εδώ πρέπει να δώσουμε μερικές πληροφορίες σχετικά με τον εξοπλισμό μας και τις προετοιμασίες που είχαμε κάνει για το ταξίδι στην Τουρκία. Αυτές οι λεπτομέρειες, τις οποίες σπάνια μπαίνουν στον κόπο οι ταξιδιώτες να δώσουν, και οι οποίες μπορεί να είναι λιγάκι κουραστικές, θα ήταν πιστεύω χρήσιμες σε όποιον αποφασίσει να ταξιδέψει στην Ανατολή.

Στην Πάτρα προσλάβαμε στην υπηρεσία μας ένα Έλληνα ως δραγουμάνο ή διερμηνέα. Δεν ήξερε όμως πολύ καλά την τουρκική γλώσσα, την οποία δεν είναι απαραίτητο να γνωρίζεις στην Αλβανία, καθώς το μεγαλύτερο μέρος των Μουσουλμάνων της χώρας μιλούν Ρωμαίικα ή λαϊκά Ελληνικά. Αναμφίβολα, όμως, θα ήταν καλύτερο να είχαμε κάποιον που να γνωρίζει τόσο τούρκικα όσο και αλβανικά και καθώς τέτοιους υπηρέτες βρίσκει κανείς στην Πρέβεζα, θα ήταν καλύτερο να είχαμε καθυστερήσει να προσλάβουμε κάποιον μέχρι την άφιξή μας στην πόλη αυτή. Οι επαγγελματίες διερμηνείς, και εννοώ αυτούς τους οποίους συνήθως συστήνουν στους ταξιδιώτες, είναι οι περισσότεροι πολύ κατεργάρηδες και δεν διστάζουν να εκμεταλλευτούν κυρίως τους Άγγλους που θεωρούνται ότι έχουν περισσότερα χρήματα παρά μυαλό. Υπάρχει μία

50 Στο αγγλικό κείμενο «Logu».

51 Αν και ο Χόμπχαουζ, στο χάρτη που περιλαμβάνεται στο βιβλίο του, τοποθετεί τη Βρόντζα (Vrontza) δίπλα σχεδόν από το Αβαρίκο, δεν κατάφερα να ταυτίσω το τοπωνύμιο αυτό με κανένα χωριό της περιοχής. Η μόνη παλαιά ονομασία που θα μπορούσε να είναι κάπως κοντά ηχητικά στο Βρόντζα είναι οι Άρτζες (Νάρκισσος). Όσο περίεργη είναι η αναφορά του τοπωνυμίου «Βρόντζα» από τον Χόμπχαουζ, άλλο τόσο είναι η αναφορά του ίδιου τοπωνυμίου από το συμπατριώτη του Τόμας Χιούζ (Thomas S. Hughes), ο οποίος επισκέφθηκε την περιοχή στα τέλη του 1813. Ο Χιούζ, σε χάρτη που υπάρχει στο βιβλίο του «Travels in Sicily, Greece and Albania», τοποθετεί τη Βρόντζα (Vrontza) μεταξύ Πέντε Πηγαδιών και Βούλιστας, στο δρόμο Άρτας-Ιωαννίνων μέσω Πέντε Πηγαδιών. Δεν κατάφερα να ταυτίσω ούτε σε αυτή την περιοχή το τοπωνύμιο Βρόντζα. Η μόνη παλαιά ονομασία που θα μπορούσε να είναι κάπως κοντά ηχητικά στο Βρόντζα είναι η Μπουράτσα.

Κωνσταντινοπολίτικη παροιμία που λέει: «Θεέ μου φύλαγέ με από τους δραγουμάνους κι εγώ θα φυλάγομαι από τα σκυλιά». ⁵² Είναι καλό να τα γνωρίζεις αυτά γιατί πολλά εξαρτώνται από την επιλογή των δραγουμάνων. Είναι αυτός που διευθύνει τα πάντα, αυτός που πρέπει να φροντίσει για τη διαμονή, το φαγητό, τα άλογα και για ό,τι άλλο είναι αναγκαίο. Πρέπει να ασχολείται με τις πληρωμές σου – ένας μόνιμος μπελάς – πρέπει να φροντίζει για την αξιοπρέπειά σου με τους Τούρκους και να σου υποδεικνύει πώς να χειρίζεσαι τους Έλληνες. Πρέπει συνεπώς να είναι όχι μόνο δραστήριος και ευφυής αλλά και ταχύς και αποφασιστικός. Σπάνια σήμερα θα βρεις κάποιον Έλληνα που να μη διαθέτει τα πρώτα και να κατέχει τα δεύτερα χαρακτηριστικά. Επιπλέον ο τρόπος που ντύνονται δεν λειτουργεί υπέρ τους. Όσοι έχουν πάει στην Τουρκία γνωρίζουν ότι είναι αντίθετο στη φύση των πραγμάτων για ένα Έλληνα να μιλά με Τούρκο χρησιμοποιώντας οποιονδήποτε άλλο εκτός από υπάκουο και δουλοπρεπή τόνο. Και εν τοιαύτη περιπτώσει είναι πάντοτε προτιμότερο να προσλαμβάνει κανείς κάποιον που να είναι συνηθισμένος να φορά ρούχα Φράγκου, δηλαδή την ενδυμασία όλων εκείνων που προέρχονται από την πολιτισμένη Ευρώπη και που αποτελείται από κανονικά ρούχα, παλτό και καπέλο. Τέτοιους ανθρώπους συναντά συχνά κανείς στη Μάλτα και σε άλλα λιμάνια της Ανατολής. Είναι κάτοικοι των νησιών του Αρχιπελάγους, ⁵³ που έχουν ζήσει στην υπηρεσία ξένων στην Κωνσταντινούπολη και ξέρουν να δείχνουν ένα αέρα σπουδαιότητας ή ακόμη και αγριότητας ενώπιον των Τούρκων, τη χρησιμότητα του οποίου ο ταξιδιώτης δεν αντιλαμβάνεται αμέσως. Ο Έλληνας φαίνεται πως αισθάνεται ελεύθερος τη στιγμή που πετά το φέσι για να φορέσει το καπέλο του, το οποίο, στις μέρες μας και σε κάποια άλλη χώρα, αποτελούσε σημάδι ελευθερίας.

Μας σύστησαν το δραγουμάνο μας ως τον πιο ευπόληπτο άνθρωπο, αλλά ανακαλύψαμε ότι είναι από κείνους τους υπηρέτες των οποίων η συμπεριφορά δεν εξαρτάται τόσο από την ακεραιότητά τους όσο από την εγγήγορση των αφεντικών τους. Ποτέ δεν έχασε ευκαιρία να μας ληστέψει. Είχε πολύ ζήλο, ήταν πολύ δραστήριος και ομιλητικός. Όταν ήταν μαζί μας, σκεφτόμασταν ότι θα ήταν αδύνατο να κάνουμε χωρίς αυτόν. Όταν έφευγε αναρωτιόμασταν πώς τον αντέξαμε. Παρόλα αυτά, ήταν ευχάριστος τύπος και έχοντας ένα μόνο

⁵² Στο πρωτότυπο η παροιμία δίδεται στα ιταλικά και έχει ως εξής: «Dio mi guardi dai dragomani io mi guarderò dai cani».

⁵³ Των νησιών του Αιγαίου Πελάγους.

πράγμα στο μυαλό του, δηλαδή πώς να βγάλει χρήματα από μας, δεν ήταν ποτέ τεμπέλης ούτε μέθυσος και ποτέ δεν παραφέρθηκε. Ήταν πάντοτε ο τελευταίος που κοιμότανε και ο πρώτος που ξύπναγε, γιατί πάντοτε κοιμόταν πάνω στο δισάκι του χωρίς να βγάζει τα ρούχα του. Τον έλεγαν Γιώργο αλλά τον φώναζαν συνήθως «κύριε Γιώργη» (Κυρ' Γιώργη).

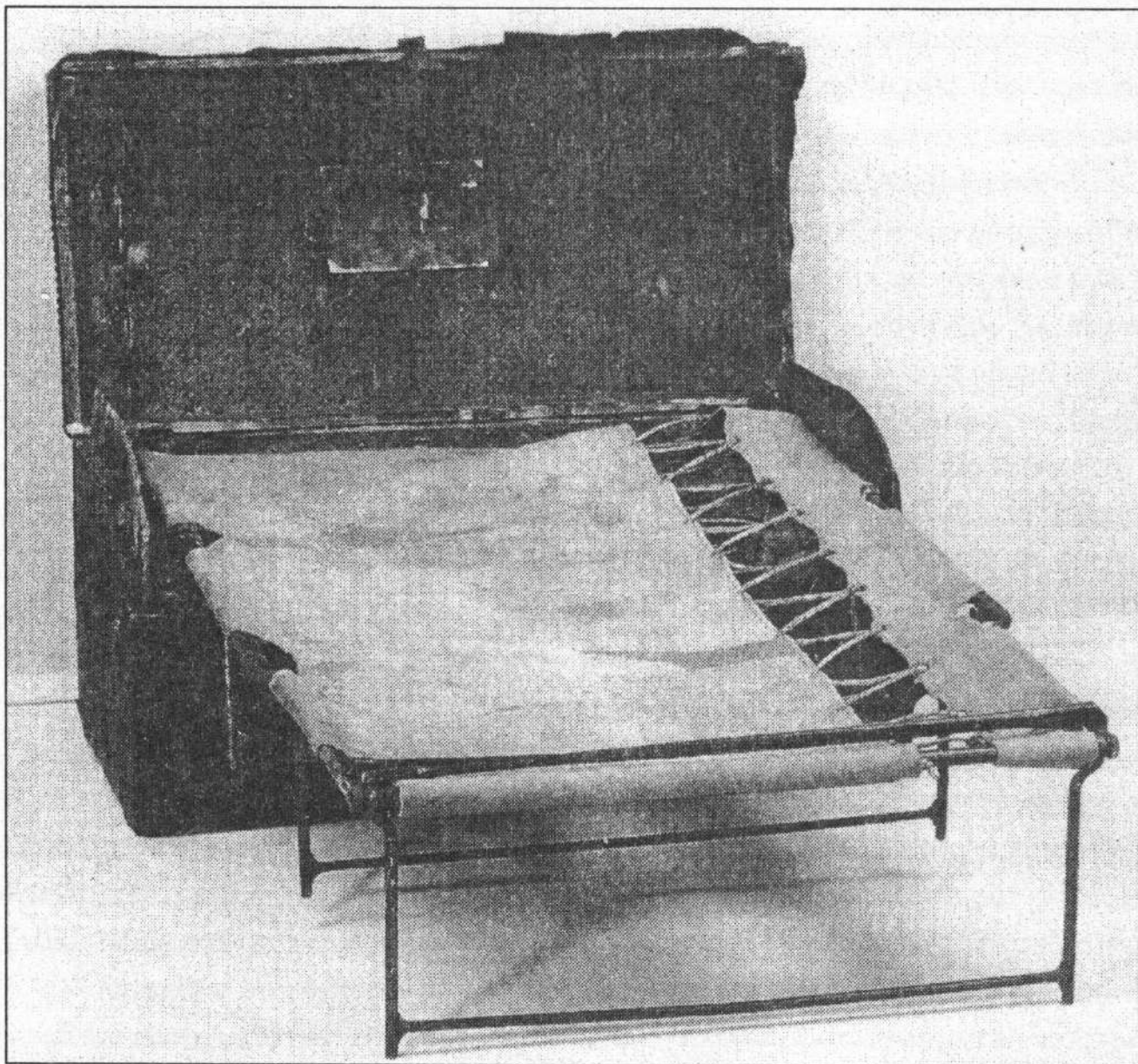
Είχαμε μόνο ένα Άγγλο υπηρέτη μαζί μας, που ήταν ο καμαριέρης του φίλου μου⁵⁴ γιατί εγώ ευτυχώς είχα απογορευθεί μία ημέρα πριν αναχωρήσω από το Λονδίνο από τον άνθρωπο που θα με συνόδευε στα ταξίδια μου. Και λέω ευτυχώς διότι οι Άγγλοι υπηρέτες είναι μάλλον βάρος παρά χρήσιμοι στην Ανατολή καθώς απαιτούν καλύτερη διαμονή από τα αφεντικά τους και είναι μία μόνιμη πηγή για γκάφες, καθγάδες και καθυστερήσεις. Ακόμη η ανικανότητά τους να μάθουν μία ξένη γλώσσα είναι ασύλληπτη και φαίνεται ακόμη πιο ανόητη σε μία χώρα όπου πολλοί από τους απλούς ανθρώπους μιλάνε τρεις ή και τέσσερις γλώσσες. Οι αποσκευές μας ήταν βαριές, αλλά πιστεύω ότι δεν θα τα καταφέρναμε με λιγότερα, γιατί μία μεγάλη ποσότητα ασπρορούχων είναι απαραίτητη για όσους ταξιδεύουν στη θάλασσα ή ταξιδεύουν τόσο γρήγορα που δεν προλαβαίνουν να πλύνουν τα ρούχα τους. Εκτός από τέσσερα δερμάτινα μπασούλα, που ζυγίζουν περίπου ογδόντα λίβρες⁵⁵ όταν είναι γεμάτα και τρία μικρότερα μπασούλα, είχαμε ένα παγούρι,⁵⁶ το οποίο ήταν αρκετά απαραίτητο, τρία πτυσσόμενα κρεβάτια με τα στρώματα τους καθώς και δύο ελαφριά ξύλινα πλαίσια όπου τοποθετούνται στρώματα. Κάποιοι ταξιδιώτες δεν μεταφέρουν τέτοια πλαίσια μαζί τους, αλλά αυτά συμβάλλουν τόσο πολύ στην άνεση και στην υγεία του ταξιδιώτη που τα συστήνω ανεπιφύλακτα. Ξέραμε πράγματι ότι στην ασιατική Τουρκία δεν χρησιμοποιείς τα ξύλινα αυτά πλαίσια επειδή βρίσκεις πάντοτε κατάλυμα σε χάνια ή πανδοχεία, αλλά στην Ευρώπη όπου καταλύεις σε αγροκτήματα και σπίτια, είναι πολύ χρήσιμα γιατί σε προστατεύουν από διάφορα παρασιτικά έντομα και ζώδια και από την υγρασία που βρίσκεται στα λασπωμένα δάπεδα. Έχουν πλεονεκτήματα που υπερτερούν της ταλαιπωρίας της μισής ώρας που καθυστερείς για να τα αποσυναρμολογήσεις και να τα συσκευάσεις.

Ευτυχώς είχαμε μαζί μας τέσσερις αγγλικές σέλλες και χαλινάρια διότι δεν θα μπορούσαμε να υπεύουμε χρησιμοποιώντας τις ψηλές ξύλινες σέλλες

54 Ήταν ο υπηρέτης του λόρδου Βύρωνα, Φλέτσερ (Fletcher).

55 Μία αγγλική λίμπρα είναι περίπου 455 γραμμάρια. Οι 80 λίμπρες είναι περίπου 36 κιλά.

56 Στο αγγλικό κείμενο «canteen».

Το κρεβάτι που χρησιμοποιούσε ο Βύρων στα ταξίδια του.

Εθνικό Ιστορικό Μουσείο, Αθήνα

των τούρκικων αλόγων και ενώ θα μπορούσαμε να είχαμε αγοράσει κάποιες καλές τούρκικες σέλλες, τόσο ο φίλος μου όσο και εγώ τις βρήκαμε πολύ άβολες για οποιονδήποτε άλλο ρυθμό των αλόγων εκτός από το βηματισμό.

Αφού είμαστε ακόμη στο θέμα του εξοπλισμού, θα πρέπει να δηλώσω ότι καθώς όλες οι αποσκευές μεταφέρονται με τα άλογα, είναι απαραίτητο να έχεις σακούς για να τοποθετείς όλα σου τα υπάρχοντα. Τέτοιους χρήσιμους σακούς μπορείς να βρεις σ' αυτή τη χώρα. Είναι φτιαγμένοι με τρεις επενδύσεις: η εσωτερική είναι από κερωμένο μουσαμά, η δεύτερη από αλογότριχα

και η εξωτερική από δέρμα. Αυτοί που αγοράσαμε στα Ιωάννινα ήταν αρκετά μεγάλοι για να χωράνε ο καθένας ένα πτυσσόμενο κρεβάτι, ένα μεγάλο μπασούλο και ένα ή δύο άλλα μικροαντικείμενα και ταλαντεύονται όπως τα πανέρια που τοποθετούνται στις δύο πλευρές του αλόγου.

Κάποιοι ταξιδιώτες προτιμούν να έχουν διπλούς σάκους στη σέλλα τους και να έχουν ένα μεγάλο μπασούλο ή μία κασέλα που τη στέλνουν με το καράβι ή που αφήνουν σε κάποιο συγκεκριμένο σημείο αλλά αυτή είναι μία κακή τακτική. Οι σάκοι αυτοί δεν χωρούν αρκετά πράγματα και όταν έχεις τη γκαρνταρόμπα σου σε οποιοδήποτε σταθερό σημείο σε δεσμεύει να ακολουθείς μία συγκεκριμένη διαδρομή και δεν σου επιτρέπει να εκμεταλλεύεσαι τις ευκαιρίες που παρουσιάζονται. Επίσης το να στέλνεις τα πράγματά σου με το καράβι είναι επικίνδυνο εγχείρημα. Ήμασταν καθηλωμένοι για τρεις ημέρες στο Γιβραλτάρ περιμένοντας τα ρούχα μας, τα οποία όταν φύγαμε από τη Λισσαβόνα για το Καντίζ είχαμε δώσει οδηγίες να σταλούν με το καράβι.

Ένας ταξιδιώτης σε αυτή τη χώρα θα έπρεπε να προμηθευτεί δολάρια στη Μάλτα, σε ικανοποιητική ποσότητα για να μπορεί να καλύψει τις δαπάνες όλου του ταξιδιού στην ευρωπαϊκή Τουρκία. Θα μπορέσει να ανταλλάξει τα δολάρια χωρίς χάσιμο στην Πάτρα ή κάπου αλλού για ενετικά ζεκίνια που είναι χρυσά νομίσματα και μεταφέρονται πολύ πιο εύκολα. Μπορείς να καταθέσεις τα δολάριά σου σε κάποιον έμπορο της Ανατολής παίρνοντας συναλλαγματικές ανταλλάξιμες από ευυπόληπτους Έλληνες που κατοικούν στις πόλεις απ' όπου θα περάσεις, αποφεύγοντας έτσι το ρίσκο και τη φασαρία του να μεταφέρεις χρήματα. Αυτό είναι καλύτερο σχέδιο από το να ταξιδεύεις με συναλλαγματικές που έχουν εκδοθεί για να εξοφληθούν στην Κωνσταντινούπολη, όπου υπάρχουν σημαντικές διακυμάνσεις στην ισοτιμία, που τις περισσότερες φορές είναι ασύμφορη για σένα και συμφέρουσα για τον Άγγλο έμπορο. Οι λογαριασμοί στην Τουρκία τηρούνται σε πιάστρες. Όταν καταφέρεις να πάρεις δεκαεπτάμισι πιάστρες για κάθε αγγλική στερλίνα μπορείς να θεωρήσεις ότι η ανταλλαγή έγινε στο άρτιο.

Υπάρχουν πολλά χρυσά νομίσματα σε κυκλοφορία στην Τουρκία, το μικρότερο από τα οποία είναι ένα όμορφο νόμισμα αξίας δύομισι πιάστρων ή σε κάποια άλλα μέρη λίγο περισσότερο. Το ενετικό ζεκίνι ποικίλλει σε αξία από δέκα έως έντεκα πιάστρες. Από τα ασημένια νομίσματα, υπάρχουν κέρματα των δύομισι πιάστρων, δύο πιάστρων και μιας πιάστρας αλλά είναι από ευτελέστερο μέταλλο. Εκτός από αυτά, υπάρχουν μικρά νομίσματα που λέγονται παράδες, σα-

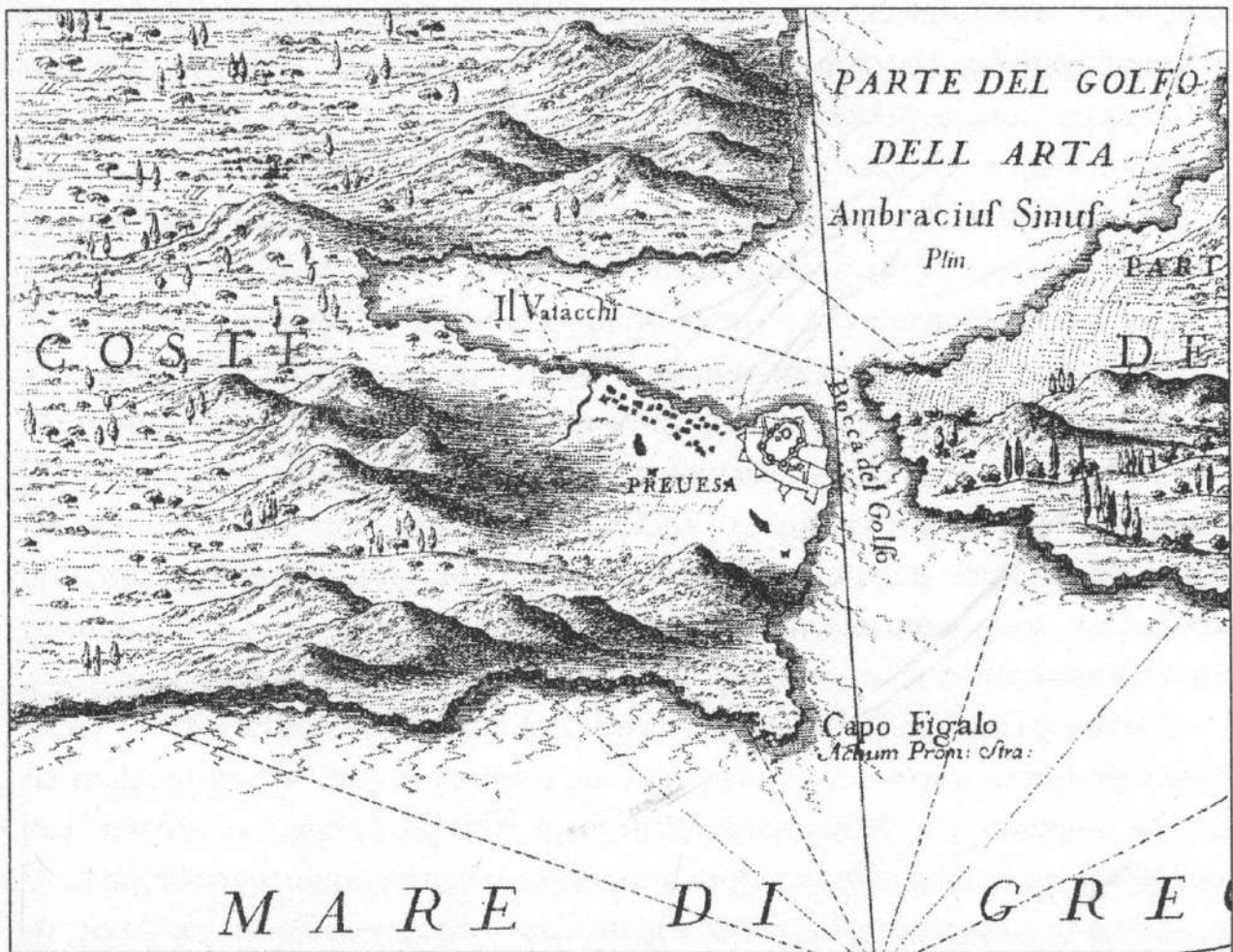
ράντα στην κάθε πιάστρα, και που είναι πολύ λεπτά και με διάμετρο μικρότερη από μία σφραγίδα. Δεν είδα ποτέ το «άσπρο»⁵⁷ που είναι το ένα τρίτο του παρά. Δεν υπάρχει κανένα χάλκινο νόμισμα. Είναι σημαντικό να είναι κανείς προσεκτικός όταν προμηθεύεται χρήματα στην Τουρκία, καθώς από τη μεγάλη ποικιλία και την ευμετάβλητη αξία του νομίσματος και από τα πολλά κάλπικα κέρματα που κυκλοφορούν, είναι εύκολο να εξαπατηθείς και οι Έλληνες είναι συνήθως πρόθυμοι να κάνουν αυτή την εξυπηρέτηση στους ταξιδιώτες.

Εξοπλισμένοι με τον τρόπο που θεώρησα απαραίτητο να αναφέρω παραπάνω, ναυλώσαμε μια μεγάλη βάρκα για να μας μεταφέρει στον Αμβρακικό κόλπο σε ένα μέρος που λέγεται Σαλαώρα, το λιμάνι της Άρτας. Έτσι την 1^η Οκτωβρίου, το πρωί, συνεχίσαμε το ταξίδι μας δια θαλάσσης. Κάναμε το πρώτο μέρος του ταξιδιού μας με τη βοήθεια ενός δυνατού ανέμου, προάγγελου μιας καταιγίδας που σχηματιζόταν στα βουνά στο βορρά, ενώ οι έξι βαρκάρηδες μας κάλυψαν την υπόλοιπη διαδρομή κωπηλατώντας.

Ο κόλπος ξεκινάει με ΝΑ κατεύθυνση. Στη βόρεια πλευρά αυτού που θα αποκαλούσαμε τα σαγόνια του, υπάρχει ένας μεγάλος όρμος που σχηματίζει τη μεγάλη παραλία της Νικόπολης. Στη νότια πλευρά υπάρχει ο κόλπος του Ακτίου και το ομώνυμο ακρωτήριο, που τώρα λέγεται Ακρωτήριο Φίγκαλο.⁵⁸ Πέρα από το Ακρωτήριο Φίγκαλο (Figalo Cape) είναι ο υπόλοιπος κόλπος, όπου βρίσκεται η πόλη της Βόνιτσας, σε μία δασώδη βαθιά εσοχή, και πολλοί άλλοι κυκλικοί κολπίσκοι ή μικροί όρμοι και στις δύο πλευρές του κόλπου. Η χώρα και στις δύο πλευρές είναι ορεινή αλλά λιγότερο στο νότο απ' ό,τι στο βορρά, καθώς, κοντά στη Βόνιτσα, υπάρχουν χαμηλοί λόφοι και κοιλάδες καλυμμένες με ωραία βλάστηση. Η θέα όμως τελειώνει σε κάθε πλευρά με φο-

57 Στο αγγλικό κείμενο «asper».

58 Στο αγγλικό κείμενο «Cape Figalo». Το όνομα συναντάται σε χάρτες του 17^{ου} και 18^{ου} αι. και τοποθετείται άλλοτε στη σημερινή μύτη νοτιοδυτικά του πεδίου βολής (που σήμερα ονομάζεται «στρατόπεδο Στέφανου Τσακαλώτου»), δυτικά του συνοικισμού Παντοκράτορα, δείτε για παράδειγμα τους χάρτες του Κορονέλλι του 1687 και 1690 (απεικονίζονται στο λεύκωμα *Νικόπολις-Πρέβεζα*, εκδόσεις Έργον, Πρέβεζα, 1994, με αριθμό καταχώρησης 10 και 12 αντίστοιχα – επίσης βλέπε επόμενη σελίδα), άλλοτε στην ακριβώς αντίπερα άκρη της Ακαρνανίας, δείτε για παράδειγμα το χάρτη του Λαυρεμπέργκιο του 1654 (απεικονίζεται στο ως άνω λεύκωμα με αριθμό καταχώρησης 34), και άλλοτε στη σημερινή θέση του ακρωτηρίου Ακτίου (Πούντα), δείτε για παράδειγμα το χάρτη του Μόνταγκιου του 1750 (απεικονίζεται στο ως άνω λεύκωμα με αριθμό καταχώρησης 15). Σχεδόν πάντα το ακρωτήριο «Φίγκαλο» ταυτίζεται με το αρχαίο ακρωτήριο «Ακτιον» που αναφέρεται στον Στράβωνα. Ο Χόμπχαουζ όμως το τοποθετεί στη θέση του ακρωτηρίου «Παναγιά» της Ακαρνανίας, απέναντι από το ακρωτήριο «Λασκάρα»!

Χάρτης του Κορονέλλι του 1687, όπου φαίνεται η θέση του ακρωτηρίου Figalo κατά την άποψή του.

Συλλογή Νίκου Δ. Καράμπελα, Πρέβεζα

βερά βραχώδη βουνά. Καθώς η είσοδος του κόλπου είναι ελικοειδής και ως εκ τούτου δεν είναι αντιληπτή από πολλά σημεία, όλη η έκταση του νερού δίνει την εντύπωση μιας μεγάλης λίμνης. Στ' αλήθεια μου θύμισε τη λίμνη του Lomond.⁵⁹ Ένα δασωμένο νησί, στο οποίο υπάρχει ένα μοναστήρι,⁶⁰ και μερικές μικρές βραχονησίδες, που είναι διάσπαρτες στη θάλασσα στα ανατολικά της Βόνιτσας, εντείνουν αυτή την ψευδαίσθηση.

Σε δύομισι ώρες είχαμε φτάσει στον προορισμό μας, όπου μας είχαν πληροφορήσει ότι θα βρίσκαμε άλογα και ότι θα μπορούσαμε να αναχωρήσουμε για την Άρτα το ίδιο κιόλας απόγευμα. Το όνομα αυτού του μέρους ήταν Σαλα-

⁵⁹ Το Loch Lomond είναι μία από τις ομορφότερες λίμνες της Σκωτίας. Βρίσκεται βόρεια από τη Γλασκώβη.

⁶⁰ Η Κορακονησιά όπου υπήρχε το μοναστήρι της Παναγίας.

ώρα, η οποία βρισκόταν περίπου δώδεκα μίλια από την Πρέβεζα με βάρκα, στη βόρεια πλευρά του κόλπου. Προς έκπληξή μας είδαμε ότι υπήρχε μόνο ένα σπίτι εκεί και ένας νεόκτιστος στρατώνας εκεί κοντά, μολονότι είχαμε ακούσει ότι η πόλη ήταν το λιμάνι της Άρτας.

Φτάσαμε, λίγο πριν ξεσπάσει η καταιγίδα, σε μία κακοφτιαγμένη προβλήτα και καλύψαμε τις αποσκευές μας, παραδίδοντας συγχρόνως την επιστολή, που μας είχε δώσει ο αδελφός του Υποπρόξενου στην Πρέβεζα, στον Έλληνα που έμενε σε αυτό το άθλιο σπίτι,⁶¹ που όπως μάθαμε ήταν το τελωνείο. Ο Έλληνας, που ήταν ο υπεύθυνος για την είσπραξη των δασμών, ήταν υπερβολικά ευγενικός με μας, αλλά μας πληροφόρησε ότι υπήρχαν έτοιμα μόνο τέσσερα άλογα και ως εκ τούτου θα έπρεπε να κοιμηθούμε στο γειτονικό στρατώνα.

Αφού κατηγορήσαμε τους εαυτούς μας επειδή δεν είχαμε ειδοποιήσει ενώ βρισκόμασταν στην Πρέβεζα για να εξασφαλίσουμε άλογα, φυσικά συμφωνήσαμε με αυτό που δεν μπορούσαμε να αποφύγουμε και οδηγηθήκαμε στο στρατώνα. Και αυτός ανήκε στον Αλή πασά, στο Βεζίρη, όπως αυτός αποκαλείται σε όλες τις εκτεταμένες του κτήσεις, μία ονομασία που φέρει κάθε πασάς τριών ιππουρίδων. Είχε κτιστεί εδώ και δύο χρόνια. Το κάτω μέρος ήταν στάβλος και το πάνω μέρος, στο οποίο ανέβαινε κανείς από μία πέτρινη σκάλα, αποτελείτο από ένα ανοικτό ξύλινο εξώστη με δύο δωμάτια στη μία πλευρά και ένα στην άλλη. Όταν ο Βεζίρης ερχόταν εδώ συνήθιζε να μένει στο μονό δωμάτιο, που ήταν κλειδωμένο, τα άλλα δύο δωμάτια όμως είχαν παραχωρηθεί σε δέκα Αλβανούς στρατιώτες, που τοποθετήθηκαν εκεί για να προστατεύουν το τελωνείο, το οποίο είναι σημαντικό, καθώς η Σαλαώρα είναι το κύριο, αν όχι το μοναδικό λιμάνι, η σκάλα (για να χρησιμοποιήσουμε μία ανατολίτικη έκφραση), από όπου διεξάγονται υποχρεωτικά όλες οι εισαγωγές και εξαγωγές της Κάτω Αλβανίας, και το οποίο επιβάλλει φόρο 3% σε όλα τα εισαγόμενα προϊόντα που ανήκουν σε Τούρκους εμπόρους και 4% σ' αυτά που ανήκουν σε χριστιανούς εμπόρους.

Μας σύστησαν στο λοχαγό της φρουράς και καθώς περάσαμε εκείνο το βράδυ και την επόμενη μέρα και νύχτα στο στρατώνα, μυηθήκαμε στον τρόπο ζωής των Τουρκαλβανών. Δεν είναι δυνατόν να έχει κάποιος πιο αποκρουστική εμφάνιση από αυτούς. Ενώ ο λοχαγός τους, τον οποίο παρεμπιπτόντως έλεγαν Ελμάζ, ήταν λίγο καθαρότερος από τους άλλους, δεν ξεχώριζε από τους

61 Στο αγγλικό κείμενο «wretched-looking place».

στρατιώτες του παρά μόνο από ένα ζευγάρι σανδάλια που φορούσε και ένα λεπτό λευκό ραβδί που χρησιμοποιούσε όταν περπατούσε και το οποίο, όπως και η ράβδος των Ρωμαίων εκατόνταρχων, είναι ένα διακριτικό στοιχείο που χαρακτηρίζει αυτούς που είναι ή αυτούς που παριστάνουν τους Τούρκους αξιωματικούς. Παρά την άγρια και πρωτόγονη εμφάνιση τους, τους βρήκαμε εξαιρετικά ήπιους και ευδιάθετους και με τρόπους τέτοιους σαν κι' αυτούς που συναντά συνήθως κανείς σε ένα στρατόνα.

Στήσαμε τα κρεβάτια μας σε ένα από τα διαμερίσματά τους και σύντομα τακτοποιηθήκαμε. Με το που μπήκαμε στο δωμάτιο, ο λοχαγός μας πρόσφερε καφέ και τσιμπούκι και αφού δειπνήσαμε στο δωμάτιό μας ψάρι, ψωμί και κρασί μας παρακάλεσε να πάμε στο δωμάτιό του για να περάσουμε το βράδυ μαζί του, πρόσκληση την οποία και αποδεχθήκαμε. Η μόνη επίπλωση στο δωμάτιο των στρατιωτών ήταν μία υπερυψωμένη χαμηλή εξέδρα,⁶² όπως αυτή που χρησιμοποιείται στα σπιτάκια των σκύλων, καλυμμένη με μία ψάθα, πάνω στην οποία καθίσαμε σταυροπόδι δίπλα στο λοχαγό. Ο αξιωματικός αυτός ζούσε με μεγάλη οικειότητα μαζί με τους άνδρες του, καταφέρνοντας όμως ταυτόχρονα να ασκεί ένα τέλειο έλεγχο πάνω τους ενώ αυτοί φαίνονταν να ικανοποιούν κάθε του επιθυμία με μεγάλη προθυμία.

Όλοι οι Αλβανοί κορδώνονται πάρα πολύ όταν περπατούν, προτείνοντας τα στήθη τους, πετώντας πίσω τα κεφάλια τους και κινούμενοι πολύ σιγά από πλευρά σε πλευρά. Αλλά ο Ελμάζ κορδωνόταν περισσότερο από οποιονδήποτε άλλον που έτυχε να δούμε στο ταξίδι μας. Καθώς το θέαμα ήταν κάτι καινούργιο για μας, δεν μπορούσαμε να μη κοιτάμε επίμονα τον ηγεμονικό και υπερβολικά επιβλητικό αέρα ενός άνδρα με μεγάλες τρύπες στους αγκώνες, ο οποίος έμοιαζε γενικά, αν τον έκρινε κανείς από τα ρούχα του, με αυτό που ονομάζουμε διακονιάρη.

Αφού περπατήσαμε στον τειχισμένο περίβολο του στρατόνα και απολαμβάνοντας τις τελευταίες ακτίνες του ήλιου που βασίλευε και που χρύσωνε τους δασώδεις λόφους και τους πύργους του κάστρου της Βόνιτσας στην άλλη μεριά του κόλπου, καθίσαμε πάλι με ατέλειωτους καφέδες και τσιμπούκια, στα οποία η απλοχεριά του λοχαγού είχε προσθέσει σταφύλια, και με τη βοήθεια του δραγουμάνου μας η συζήτηση μας με τους Αλβανούς τράβηξε σε μακρός.

62 Περιγράφει τον οντά.

Θα μπορούσε να ήταν αναμενόμενο ότι ένας Άγγλος έχει πολλά αντικείμενα πάνω του για να προκαλέσει την περιέργεια τόσων ανθρώπων, αλλά βρήκαμε ότι αυτή η περιέργεια, αν και ατέλειωτη, δεν ήταν με κανένα τρόπο απρεπής ή ενοχλητική. Πήραν τα ρολόγια μας και τα κοίταξαν, μετά αλληλοκοιτάχτηκαν και χαμογέλασαν. Δεν έκαναν πολλές ερωτήσεις αλλά αρκέστηκαν στο γεγονός ότι το αντικείμενο ήταν αδιανόητο. Δεν φάνηκαν να εκθειάζουν ούτε εξέφρασαν το θαυμασμό τους, αλλά αρκέστηκαν στο να χαμογελούν, χωρίς να λένε κάτι, εκτός από «Αγγλικά πράγματα! Αγγλικά πράγματα» («*πράγματα Ιγγλέσικα, πράγματα Ιγγλέσικα*»). Προσφέραμε ένα ποτήρι μαρσκινο στο λοχαγό Ελμάζ και άλλο ένα σε ένα από τους άνδρες του, που το αρνήθηκε, επειδή, όπως είπε, είχε δώσει όρκο να μη αγγίξει ποτέ οινόπνευμα. Δεν είναι αυτό αυταπάρνηση; Ο Ελμάζ ήπιε επτά ή οκτώ ποτηράκια τσίπουρο με γλυκάνισο και είπε πως του άνοιξε η όρεξη.

Κατά τις 7:00, οι Αλβανοί προετοιμάστηκαν για το βραδινό τους πλένοντας τα χέρια τους. Ο Γιώργος, ο δραγουμάνος μας, είπε: «Εάν δεν το έκαναν αυτό, θα μύριζαν τόσο άσχημα όσο και οι Εβραίοι». Οι Τούρκοι προσποιούνται ότι μπορούν να ξεχωρίσουν ένα χριστιανό από τη μυρωδιά του.

Τοποθέτησαν μία στρογγυλή τάβλα πάνω σε δύο κομμάτια ξύλου, τρεις ίντσες από το έδαφος, μπροστά από το λοχαγό και οι άνδρες κάθισαν τριγύρω στο πάτωμα πάνω σε ψάθες. Το βραδινό ήταν ψάρι τηγανισμένο με λάδι, το οποίο έφαγαν με τα χέρια μέσα από ένα πιάτο, και γιδίσιο ξινόγαλα με ψωμί, χρησιμοποιώντας όμως για το δεύτερο αυτό πιάτο κοκάλινα κουτάλια.

Μετά το φαγητό, ο λοχαγός έπλυνε τα χέρια του με σαπούνι, καλώντας μας να κάνουμε το ίδιο, γιατί είχαμε φάει και εμείς λίγο μαζί τους. Έβαλε το λαγύνη (κανάτα με νερό για πλύσιμο) στα γόνατά μου, αλλά δεν μου έδινε το σαπούνι, αν και καθόμουν κοντά του, παρά το έβαλε στο πάτωμα μόλις μία ίντσα μακριά μου. Αυτό το έκανε με τέτοιο μοναδικό τρόπο που ρώτησα τον Γιώργο τι σήμαινε αυτό και έμαθα ότι στην Τουρκία επικρατεί η προκατάληψη ότι δεν πρέπει να παίρνεις το σαπούνι από τα χέρια κάποιου άλλου. Πιστεύουν ότι έτσι θα ξεπλυθεί η αγάπη.

Καπνίσαμε, φάγαμε σταφύλια και συζητήσαμε. Και όλα ήταν ικανοποιητικά, εκτός από τη συνήθεια; με την οποία δεν είχαμε ακόμη τότε εξοικειωθεί, του συχνού και πολύ δυνατού ρεφίματος από τους οικοδεσπότες μας. Οι Τούρκοι συνεχίζουν αυτή τη συνήθεια για πολλή ώρα και κάνουν τόσο θόρυβος και θέλουν να φανεί πως το κάνουν σκόπιμα. Και κάποτε έμαθα ότι αυτό

γίνεται και από τους επισκέπτες ως φιλοφρόνηση για να δείξουν στον οικοδεσπότη ότι χώνεψαν το καλό του φαγητό. Οι Μαυριτανοί της Μπαρμπαριάς συνεχίζουν να κοάζουν για πέντε λεπτά και ο Stavorinus (*Voyage to the east Indies, etc.*, τόμος i, κεφ. 3, σελ. 84) παρατήρησε την ίδια ιδιαιτερότητα στους λόρδους και τις κυρίες της αυλής του Bantam. Πρόσωπα όλων των τάξεων επιτρέπουν αυτή την τολμηρή οικειότητα (το έχω παρατηρήσει στα σαλόνια της Κωνσταντινούπολης) χωρίς ντροπή ή δισταγμό. Δεν διστάζουν όμως να θεωρήσουν ως ρύπανση και προσβολή κάποια άλλη απρέπεια, όσο απροσχεδίαστη κι αν είναι αυτή. Αποσυρθήκαμε στα κρεβάτια μας πριν τις 10:00 και οι Αλβανοί τραβώντας τα πιστόλια από τη μέση τους, χαλαρώνοντας τα ζωνάρια τους και τυλίγοντας γύρω τους τις μαλλιαρές μεγάλες κάπες τους (ή καπότες), ξάπλωσαν και κοιμήθηκαν στις ψάθες τους.

Έβρεξε πολύ δυνατά την επόμενη μέρα και περάσαμε άλλο ένα βράδυ με τους στρατιώτες μας. Ο λοχαγός Ελμάζ δοκίμασε ένα ωραίο όπλο Manton που ανήκε στον φίλο μου και βρίσκοντας το στόχο του κάθε φορά ήταν πολύ ευχαριστημένος και προσφέρθηκε να το ανταλλάξει με το δικό του, αλλά όταν πληροφορήθηκε ότι αυτό προοριζόταν για τον αφέντη του, το Βεζίρη, δεν συνέχισε τη διαπραγμάτευση.

Αυτή την ημέρα, παρατηρήσαμε ένα από τους στρατιώτες να τρίβει ή μάλλον να μαλάζει ένα από τους συντρόφους του βίαια στο λαιμό και στα χέρια και να τραβά τις κλειδώσεις του. Αυτός είναι ο αλβανικός τρόπος θεραπείας για κάποιον που υποφέρει από ψύξη των άκρων.

Τώρα πια ήμασταν αρκετά εξοικειωμένοι και φιλικοί μαζί τους. Το βράδυ γελούσαν και τραγουδούσαν και ήταν πολύ εύθυμοι. Ένας από αυτούς, όπως και σε άλλες μικρές κοινωνίες, ήταν ο στόχος των αστεϊσμών τους και χρησιμοποίησαν και εμάς στ' αστεία τους εναντίον του. Ρωτούσαμε τα ονόματά τους. Ένας από αυτούς ήταν ο Αμπντούλ, κάποιος άλλος ο Γιατσά και ένα τρίτο μας είπαν να τον φωνάζουμε «Ζουρλό». Αυτός δεν φαινόταν χαρούμενος που επιμέναμε να τον αποκαλούμε έτσι και δεν αργήσαμε να μάθουμε ότι τον φωνάζαμε «μπουμπούνα», η ερμηνεία της ελληνικής λέξης με την οποία του απευθυνόμασταν.

Τέλειωσαν τη διασκέδασή μας τραγουδώντας τραγούδια τόσο στα αλβανικά όσο και στα ελληνικά. Ένας τραγουδούσε ή μάλλον επαναλάμβανε σε δυνατό ρετσιτατίβο, και όλοι οι άλλοι συμμετείχαν στο ρεφρέν του τραγουδιού. Η μουσική ήταν υπερβολικά μονότονη και έρρινη. Και η τσιριχτή κραυγή των

φωνών τους αυξανόταν με το να βάζουν το χέρι τους πίσω από το αυτί και το μάγουλό τους για να δώσουν περισσότερη δύναμη στον ήχο, όπως κάνει και ο κυναγωγός όταν καλεί τα λαγωνικά του. Έμεναν αρκετή ώρα στην τελευταία νότα (όσο διαρκούσε η αναπνοή τους), σαν τους μουσικούς μιας επαρχιακής εκκλησίας. Ένα από τα τραγούδια τους αναφερόταν στην κατάληψη της Πρέβεζας, ένας άθλος για τον οποίο οι Αλβανοί είναι πάρα πολύ περήφανοι. Και σχεδόν σε όλα τα τραγούδια τους υπήρχε το όνομα του Αλή πασά το οποίο φώναζαν με περισσή δύναμη».

Οι δύο περιηγητές έφυγαν από τη Σαλαώρα στις 3 Οκτωβρίου με προορισμό την Άρτα, αφού πρώτα πρόσφεραν στον Ελμάζ μπαξίσι 25 πιάστρα. «Κανείς δεν σε εξυπηρετεί στην Τουρκία, ούτε μουσουλμάνος ούτε χριστιανός, χωρίς την προσδοκία της αμοιβής. Στο μπαξίσι ο Τούρκος δεν λέει ποτέ “ευχαριστώ” και ο Έλληνας ποτέ “φτάνει”», επισημαίνει ο Χόμπχαουζ. Την επομένη πήραν το δρόμο για τα Πέντε Πηγάδια και κατάφεραν να φτάσουν και διανυκτέρευσαν στο χάνι του Αγίου Δημητρίου πριν το λόφο «Αυγό» έξω από τα Γιάννενα. Ο Χόμπχαουζ μας δίνει την πληροφορία ότι ο δρόμος Άρτα-Γιάννενα μέσω Πέντε Πηγαδιών φτιάχτηκε από τον Αλή πασά στην αρχή του 19^{ου} αιώνα («πριν εννέα χρόνια περίπου» αναφέρει στο κείμενό του) και ότι, εκτός από λίγα σημεία, είναι εύκολα και γρήγορα βατός γι’ αυτόν που δεν κουβαλάει φορτίο.⁶³ Την επομένη φτάνουν στα Γιάννενα, στις 11 Οκτωβρίου φεύγουν για το Τεπελένι, όπου θα συναντηθούν με τον Αλή πασά. Γύρισαν και πάλι στα Γιάννενα στις 26 Οκτωβρίου, απ’ όπου φεύγουν στις 3 Νοεμβρίου με προορισμό και πάλι την Πρέβεζα.

Η εξιστόρηση του ταξιδιού της επιστροφής και οι περιπέτειές τους στη θάλασσα, στη δέκατη πέμπτη επιστολή του Χόμπχαουζ, έχουν ως εξής:

«... Μας συνόδευε επίσης ένας Αλβανός καπετάνιος και ένας Τούρκος, που ήρθε μαζί μας, όπως μας είπε, γιατί αγαπούσε τους Άγγλους.

Επιστρέψαμε στη Σαλαώρα, στον κόλπο της Άρτας, αφού κοιμηθήκαμε το πρώτο βράδυ⁶⁴ στο χάνι του Αγίου Δημητρίου και το επόμενο στην Άρτα. Στη Σαλαώρα είχαμε πληροφορίες ότι η χώρα της Ακαρνανίας⁶⁵ είχε ξεσηκωθεί,

63 Το αγγλικό κείμενο είναι δύστροπο και έχει ως εξής : «There are few parts of the road, except where it has been paved, in which a person without baggage might not go at a good pace; and it was made by Ali Pasha about nine years ago».

ότι σώματα ληστών είχαν κατέβει από τα βουνά των Τρικάλων και των Αγράφων και είχαν εμφανιστεί στην άλλη μεριά του κόλπου σε ένα τελωνείο που ανήκε στο Βεζίρη, με το όνομα Λουτράκι,⁶⁶ όπου είχαν σκοτώσει δύο άντρες.

Μπορούσαμε αν θέλαμε, είτε να εφοδιαστούμε με μία φρουρά στην Πρέβεζα και να προχωρήσουμε μέσω της Ακαρνανίας, είτε να επιβιβαστούμε σε μία γαλιότα⁶⁷ του Αλή και να πλεύσουμε προς την Πάτρα. Περιμέναμε ωστόσο μία μέρα για να μας συμβουλευθούν από την Πρέβεζα τι να κάνουμε, μένοντας με τους παλιούς γνωστούς μας στο στρατώνα. Κατόπιν λάβαμε πληροφόρηση πως ένας Αλβανός μπέης ήταν έτοιμος να ξεκινήσει συγκεντρώνοντας όλους τους ένοπλους άντρες της περιοχής για να κυνηγήσει τους ληστές από την Ακαρνανία και θα μπορούσαμε, εάν θέλαμε, να συμμετάσχουμε σε αυτή τη «συνάντηση». Όμως αποφασίσαμε να πάμε δια θαλάσσης και προχωρώντας με βάρκα στην Πρέβεζα, παρουσιάσαμε τη διαταγή του Βεζίρη στον κυβερνήτη που αμέσως ετοίμασε μία γαλιότα για το πέρασμά μας.

Κοιμηθήκαμε ένα βράδυ⁶⁸ στην Πρέβεζα και επιβιβαστήκαμε την επόμενη μέρα λίγο πριν από το μεσημέρι.

Η γαλιότα ήταν ένα γερό σκαρί, πενήντα περίπου τόνων, μακριά και στενή, με τρία κοντά κατάρτια, σε κάθε ένα από τα οποία κρεμόταν ένα μεγάλο λατίνι (τύπος πανιού) από αυτό που χρησιμοποιείται ευρέως στην Ανατολή. Είχε δεσαράντα άνδρες πλήρωμα και τέσσερα κανόνια. Όλοι οι ναύτες ήταν Τούρκοι, εκτός από τέσσερις Έλληνες, που αποδείχτηκαν ότι ήταν τα μόνα άτομα πάνω στο πλοίο που γνώριζαν πώς να κουμαντάρουν ακόμα και μία βάρκα. Υπήρχαν αρκετοί καπετάνιοι, αλλά αυτός που ονομαζόταν αρχικαπετάνιος, ήταν ένας Ντουλτσινιώτης,⁶⁹ ένας άνθρωπος ήπιων τόνων που καθόταν και κάπνιζε ατάραχος και έπαιζε με μία σειρά από χάντρες, που λέγεται κομπολόι, το οποίο είναι η αγαπημένη μοναχική συνήθεια τόσο των Μουσουλμάνων όσο και των Χριστιανών και οι άντρες όλων των τάξεων πέραν των κοινών θνητών έχουν όλοι το δικό τους κομπολόι.

64 3 Νοεμβρίου 1809.

65 Στο αγγλικό κείμενο «Carnia».

66 Στο αγγλικό κείμενο «Utraikee». Πρόκειται για το Λουτράκι Αιτωλοακαρνανίας.

67 Τύπος τρικάρτου ιστιοφόρου πλοίου.

68 6 Νοεμβρίου 1809.

69 Στο αγγλικό κείμενο «Dulcigniotte». Το Ντούλτσινο είναι η σημερινή πόλη του Μαυροβουνίου «Ούλτσινι», πολύ κοντά στα σύνορα με την Αλβανία.

Στις 12:00⁷⁰ σηκώσαμε άγκυρα, αλλά προσαράξαμε βγαίνοντας από το λιμάνι. Τότε ο καπετάνιος πρότεινε να μείνουμε εκεί μέχρι την επόμενη μέρα. Ωστόσο, τον παρακαλέσαμε να ξαναπροσπαθήσει, το οποίο είχε σαν αποτέλεσμα να έχουμε βγει από το λιμάνι μέχρι τη 1:00, με ευνοϊκό άνεμο, ελπίζοντας ότι σύντομα θα καβατζάραμε τον κύριο όγκο της Λευκάδας. Αλλά ανακαλύψαμε ότι το ακρωτήριο της Λευκάδας ήταν ο τρόμος των Τούρκων ναυτικών μας, όπως ήταν στο παρελθόν και για τους αρχαίους Έλληνες θαλασσοπόρους. Παρόλο ότι είχαμε ένα καλό αεράκι, και κατά τα φαινόμενα αρκετά ευνοϊκό, συνέβη κάτι που δεν γνωρίζαμε, και στις 4:00 μας πληροφόρησαν ότι διατρέχαμε κίνδυνο. Ο καπετάνιος είπε ότι θα έπρεπε να αποβιβαστούμε στη Λευκάδα, που τότε βρισκόταν υπό την κατοχή των Γάλλων, εάν δεν ορτσάραμε άμεσα. Αυτό προκάλεσε μεγάλη αναταραχή στο πλήρωμα με αποτέλεσμα το πίσω πανί να σκιστεί από πάνω έως κάτω, στην προσπάθειά τους να αλλάξουν πορεία. Ο άνεμος φύσηξε λίγο δυνατότερα και υπήρξε μεγάλη φουσκοθαλασσιά. Ο καπετάνιος έβαλε το κομπολόι στην τσέπη του. Οι ναύτες έπαθαν όλοι, εκτός από τους Έλληνες, ναυτία και αποσύρθηκαν στ' αμπάρια.

Κατευθυνόμασταν τώρα προς την Κέρκυρα, καθώς είχαμε εξαντλήσει κάθε μας ελπίδα να πλεύσουμε γύρω από το ακρωτήριο. Κατά το πλιοβασίλεμα ο άνεμος δυνάμωσε και η φουσκοθαλασσιά μας χτύπησε τόσο βίαια, γιατί πηδαλιούχούσαν το πλοίο με άσχημο τρόπο, που επικράτησε μεγάλος πανικός. Ο καπετάνιος έσμιξε τις παλάμες του και άρχισε να κλαίει. Ο Γιώργης, ο δραγουμάνος μας, σε κάθε μπατάρισμα του πλοίου, φώναζε δυνατά το όνομα του Θεού, και όταν η κεραία (η μάτσα που ανεβάζει το λατίμι) του μεσαίου καταρτιού κόπηκε στα δύο, χάθηκε κάθε ελπίδα. Τα κανόνια λύθηκαν και το πανί του πρωραίου καταρτιού σχίστηκε. Το πλοίο έπλεε σαν κούτσουρο και ο Τούρκος που ήταν στο πηδάλιο σκαρφίστηκε να το κρατήσει με το πλευρό στο κύμα έτσι ώστε να είναι ευκολότερο να αναποδογυρίσει. Ο καπετάνιος όταν ρωτήθηκε τι μπορούσε να κάνει, είπε πως δεν μπορεί να κάνει τίποτε.

- «Θα μπορούσε να βγει ξανά στην στεριά;»
- «Εάν είναι θέλημα Θεού», ήταν η απάντησή του
- «Θα μπορούσε να τραβήξει για την Κέρκυρα;»
- «Εάν είναι θέλημα Θεού»

Εν κατακλείδι, δεν μπορούσε να γίνει τίποτε άλλο από το να του ζητήσουμε να αφήσει τη διακυβέρνηση του πλοίου στους Έλληνες. Είπε ότι θα την έδινε

⁷⁰ Της 7^{ης} Νοεμβρίου 1809.

σε οποιονδήποτε. Τότε οι Έλληνες κατάφεραν να μας βάλουν σε καλύτερη μοίρα και ανεβάζοντας ένα μικρό πανί μεταξύ του μεσαίου και του πίσω καταρτιού και άλλο ένα μεταξύ του κύριου και του μπροστινού καταρτιού και κατεβάζοντας τις κεραίες (οι μάτσες που ανεβάζουν τα πανιά) βοήθησαν το πλοίο να προχωρήσει πιο εύκολα. Μας οδήγησαν πίσω προς την Αλβανία, κρατώντας το πλοίο όσο το δυνατόν πιο κοντά στον άνεμο για να μη παρασυρθεί προς την Κέρκυρα. Και όταν κόπασε η θαλασσοταραχή και ο άνεμος, κατάφεραν γύρω στη 1:00 το πρωί να αγκυροβολήσουν στην είσοδο ενός κόλπου.

Την αυγή,⁷¹ βρεθήκαμε σχεδόν σε απόσταση βολής από την ακτή, η οποία ήταν γεμάτη κατσάβραχα και δάση, με ψηλά βουνά στο βάθος. Οι Τούρκοι άρχισαν όλοι τους να καπνίζουν χωρίς να δίνουν την ελάχιστη σημασία σε ό,τι είχε συμβεί ή να σκέφτονται για επιδιορθώσεις και καθώς ήταν το τέλος του Ραμαζανιού και το πρώτο πρωινό του Μπαϊραμιού, μία γιορτή που κρατά τρεις μέρες, όλοι τους, σύμφωνα με ένα έθιμο, αρκετά ασυνήθιστο για μας, φιλήθηκαν και αγκαλιάστηκαν με περισσή ιεροτελεστία και στοργή, ενώ όλοι οι άντρες ευχήθηκαν στον καπετάνιο τους.

Μετά από λίγη ώρα, τρεις ή τέσσερις ένοπλοι άντρες εμφανίστηκαν στα βράχια και φώναξαν να μάθουν ποιοι ήμασταν. Ο καπετάνιος τους απάντησε και ύψωσε ένα μεγάλο κόκκινο λάβαρο. Και μετά από μερικές ακόμη κραυγές, δύο βάρκες βγήκαν από τον κόλπο και κατευθύνθηκαν προς τους Παξούς, οι οποίοι όπως και οι Αντίπαξοι δεν ήταν πολύ μακριά από εμάς. Μέρος της Κέρκυρας και το απέναντι ακρωτήριο ήταν επίσης ορατά. Κάποιοι φόβοι πως αυτές οι βάρκες ήταν γαλλικά πειρατικά πλοία διασκεδάστηκαν, καθώςον ήμασταν σε απόσταση λίγων μιλίων από την Πάργα. Στη συνέχεια αποδείχτηκε πως οι ναυτικοί ήταν από τους Παξούς, νόμισαν πως ήμασταν αγγλικό πλοίο και δεν τολμούσαν να βγουν από τον κόλπο μέχρι που βεβαιώθηκαν για το αντίθετο.

Το απόγευμα, κατόπιν συμβουλής του καπετάνιου, αποφασίσαμε να γυρίσουμε στην Πρέβεζα δια ξηράς και έτσι αποβιβάστηκαμε μαζί με τα πράγματά μας στον κόλπο, κοντά σε ένα μικρό τελωνειακό σταθμό,⁷² παίρνοντας το δεύτερο καπετάνιο μαζί μας, που φαίνεται πως προτιμούσε τους κινδύνους της ξηράς από αυτούς του δικού του στοιχείου.

Ο κόλπος στον οποίο αποβιβάστηκαμε λεγόταν Φανάρι και ήταν κοντά στην περιοχή και τα βουνά του Σουλίου. Στείλαμε για άλογα στο κοντινότερο χωριό

71 8 Νοεμβρίου 1809

72 Είχαν βγει στη Σπλάντζα, που τώρα λέγεται Αμμουδιά.

και όταν αυτά έφτασαν, αφού περιμέναμε για πολλή ώρα στην παραλία, προχωρήσαμε μέσα από ένα πυκνό δάσος μέχρι που είδαμε μία πεδιάδα και την πόλη της Πάργας στ' αριστερά μας. Μέσα σε λιγότερη από μισή ώρα φτάσαμε σε ένα χωριό με το όνομα Βαλανιδορράχη,⁷³ όπου τύχαμε καλής υποδοχής από τον Αλβανό προύχοντα του τόπου και τους στρατιώτες του Βεζίρη που στρατοπέδευαν εκεί. Αλλά το αγροτόσπιτό μας ήταν πράγματι ένα άθλιο κατάλυμα.

Μάθαμε πως ένα ναυάγιο, το οποίο είχαμε δει στον κόλπο (του Φαναρίου), ήταν κάποιο που είχε καταληφθεί πριν από λίγο καιρό από την αγγλική μοίρα της Κέρκυρας και πως ο ανθυποπλοίαρχος που ναυάγησε μαζί με το πλοίο είχε κοιμηθεί πριν από πέντε βράδια στο ίδιο αυτό σπίτι. Και όταν οι Αλβανοί τον βοήθησαν να πάει στην Πρέβεζα, τους χάρισε το ναυαγισμένο πλοίο του. Αλλά η σωστή πρόθεση του νεαρού Άγγλου (που στη συνέχεια εγκρίθηκε από τον καπετάνιο του) εμποδίστηκε από τον Έλληνα Υποπρόξενο της Αγγλίας στην Πρέβεζα, ο οποίος προφασίστηκε ότι όλα τα αγγλικά ναυάγια ήταν ιδιοκτησία του, παίρνοντας από τον κυβερνήτη αυτής της πόλης διαταγή για να πάρει το πλοίο. Οι Αλβανοί στη Βαλανιδορράχη μας παραπονέθηκαν με πίκρα γι' αυτό και σίγουρα είχαν κάποιο δίκιο που ήταν δυσαρεστημένοι.

Το πρωί είχαμε θέα της χώρας και είδαμε τα βουνά του Σουλίου στα ανατολικά, στην αντίθετη πλευρά μιας μακριάς πεδιάδας που κατευθύνεται από βορρά προς νότο. Η πόλη του Σουλίου ήταν επίσης ορατή πάνω σε ένα απόκρημνο βράχο αρκετά ψηλά στο βουνό. Νοτιότερα, κάτω από την πόλη, υπήρχε ένα φρούριο που είχε κτίσει ο Βεζίρης τον καιρό που πολεμούσε σε αυτή την περιοχή.⁷⁴ Κοντά σε αυτό υπήρχε ένα χωριό με το όνομα Καστρίτσα,⁷⁵ όπου υπάρχουν μερικά ερείπια αρχαίων τειχών. Ολόκληρος ο κάμπος φαινόταν αρκετά καλλιεργημένος, γεμάτος καλλιεργήσιμα εδάφη αλλά χωρίς αμπέλια.

Ό,τι θα μπορούσα να μάθω επί τόπου γι' αυτή την περιοχή, τόσο διάσημη στα χρονικά της σύγχρονης Ελλάδας, έχει ήδη γραφτεί. Θα προσθέσω μόνο ότι η δύναμη των όπλων φαινόταν ακόμη απαραίτητη για να διατηρηθούν οι κτήσεις του Αλή, διότι υπήρχαν τριάντα στρατιώτες εγκατεστημένοι στο μικρό μας χωριό των περίπου τριάντα σπιτιών.

Μας πήρε πολλή ώρα να προμηθευτούμε άλογα, αλλά τελικά αφήσαμε τη Βαλανιδορράχη στη μία το μεσημέρι, συνοδευόμενοι από οδηγούς και τρεις

73 Στο αγγλικό κείμενο «Volondorako».

74 Πιθανότατα το κάστρο της Κιάφας, το οποίο είναι ορατό από τη Βαλανιδορράχη.

75 Το Καστρί, στο λόφο του οποίου υπάρχουν τα τείχη αρχαίας πόλης.

στρατιώτες της αλβανικής φρουράς. Φεύγοντας από το σπίτι μας, η υπόλοιπη φρουρά μας χαιρέτησε πυροβολώντας με τα μουσκέτα τους που κρατούσαν με το ένα χέρι και σε τέτοιο ύψος ώστε να σφαιρίζουν οι σφαίρες πάνω από τα κεφάλια μας. Οι Αλβανοί που μας συνόδευαν επέστρεψαν τη φιλοφρόνηση φωνάζοντας ο ένας στον άλλον μέχρι που χαθήκαμε μέσα στο δάσος.

Ο δρόμος μας οδήγησε νότια πάνω από δασώδεις λοφίσκους για δύο ώρες, ώσπου φτάσαμε κοντά στη θάλασσα, σε μία περιοχή που είχε ακόμη λόφους. Στη συνέχεια, κατεβαίνοντας πιο κοντά στην ακτή, περάσαμε κάτω από ένα κάστρο που ανήκε στον Αλή, κτισμένο στην κορυφή ενός απότομου βράχου κοντά στη θάλασσα, σε ένα μέρος της χώρας που ονομάζεται Ρηνιάσσα.⁷⁶ Παρόμοιοι πύργοι και ερείπια πύργων, που κατασκευάστηκαν από τους Τούρκους και τους Ενετούς, βρίσκονται, όπως λέγεται, κατά μήκος όλης της ακτής από το Βουθρωτό. Είδαμε ένα ακόμη λίγο πιο πέρα προς την Πρέβεζα.⁷⁷

Τερματίσαμε μία από τις πιο όμορφες διαδρομές που είχαμε κάνει ποτέ περνώντας μέσα από άλση με κουμαριές, των οποίων οι καρποί κρέμονταν από τα κλαδιά σε μεγάλα κόκκινα τσαμπιά. Σκορπισμένα εδώ και εκεί υπήρχαν και μούρα από πολλούς άλλους μυρωδάτους θάμνους από τους οποίους βρίθει η περιοχή. Έπεσε ο ήλιος μέχρι να φτάσουμε στο χωριό όπου επρόκειτο να σταματήσουμε.

Λεγόταν Καστροσυκιά,⁷⁸ επάνω σε ένα ύψωμα, σε μικρή απόσταση από τη θάλασσα και ήταν από τα καλύτερα χωριά διότι το αγροτόσπιτό μας είχε ξύλινο πάτωμα στον πάνω όροφο. Κατοικείτο δε από Έλληνες.

Στις 12:00 την επόμενη μέρα⁷⁹ ξεκινήσαμε εκ νέου και μετά από μία σύντομη διαδρομή μέσα από ένα δάσος και διασχίζοντας ένα ποταμάκι, φτάσαμε στην παραλία, με μία γυμνή επίπεδη χώρα στα αριστερά μας. Συνεχίσαμε για λίγο πηγαίνοντας γύρω από το μεγάλο κόλπο μέχρι που φτάσαμε στην παραλία στην ακτή της Νικόπολης. Εδώ ο φίλος μου και εγώ ξεπεζέψαμε για να επισκεφτούμε για τελευταία φορά τα ερείπια, ενώ οι αποσκευές μας συνέχισαν για την Πρέβεζα, όπου όλοι φτάσαμε το ηλιοβασίλεμα.

76 Στο αγγλικό κείμενο «Ereenosa».

77 Ο παλιός αυτός δρόμος από τη Βαλανιδορράχη μέχρι τα Ριζά, σύμφωνα με τον κ. Ηλία Μπάκο από τη Βαλανιδορράχη, πέρναγε από τα χωριά Τσουκνίδα, Κουκούλι, Χειμαδιό, πριν καταλήξει στα Ριζά (Ρηνιάσσα).

78 Στο αγγλικό κείμενο «Castropsheca».

79 9 Νοεμβρίου 1809.

Από τη Βαλανιδορράχη μέχρι να φτάσεις στην Πρέβεζα, το μονοπάτι είναι πολύ άσχημο και δαιδαλώδες, και το ταξίδι διαρκεί περίπου εννιά ώρες – ίσως όχι πάνω από είκοσι τέσσερα μίλια.

Μία αναφορά στην αρχαία τοπογραφία φαίνεται να υποδηλώνει πως ο κόλπος του Φαναρίου ήταν το έλασσον λιμάνι μεταξύ του «Γλυκέος Λιμένος» και της εισόδου του Αμβρακικού κόλπου, και ονομαζόταν Κόμαρος (Στράβων, Βιβλ. vii)⁸⁰. Αν τραβούσες από τον Κόμαρο μία ευθεία γραμμή μέχρι τον (Αμβρακικό) κόλπο στη μεριά της Νικόπολης, η απόσταση θα ήταν εξήντα στάδια ή επτάμισι ρωμαϊκά μίλια. Ο μεγάλος κόλπος, γύρω από τον οποίο περιηγηθήκαμε τη δεύτερη μέρα, ανταποκρίνεται στην περιγραφή του πλατύτερου λιμανιού στο οποίο κάνει νύξη ο Στράβων, ως ενάμισι μίλι από τη Νικόπολη. Παρόλα αυτά η απόσταση του Κομάρου από τον κόλπο, δεν φαίνεται να συμφωνεί με αυτήν του Φαναρίου προς το ίδιο σημείο. Ωστόσο, η κακή κατάσταση των δρόμων μπορεί να έκανε το ταξίδι μας να φαίνεται μεγαλύτερο από ό,τι στην πραγματικότητα ήταν, και καθώς περάσαμε από τη μεγαλύτερη πλευρά του τριγώνου μπορεί να δικαιολογηθεί η διαφορά. Ολόκληρη η ακτή, από το Βουθρωτό μέχρι την Πρέβεζα, ονομάζεται από τους Ενετούς «Βαγενιτία».⁸¹

Δεν είχαμε άλλη επιλογή από το να διασχίσουμε την Ακαρνανία και έτσι προμηθευτήκαμε με τη βοήθεια του Κυβερνήτη τριανταεπτά στρατιώτες στους οποίους υπήρχαν τρεις μπουλουξήδες ή καπεταναίοι. Προμηθευτήκαμε ακόμη άλλη μία γαλιότα για να κατέβουμε τον κόλπο της Άρτας στο μέρος από όπου θα ξεκινούσαμε το χερσαίο ταξίδι μας.

Όλη η ομάδα μας ανέβηκε στο πλοίο, το οποίο ήταν ένα είδος γαλέρας με κουπιά, στη 1:00, τη Δευτέρα 13 Νοεμβρίου, και περνώντας από το ακρωτήριο Φίγκαλο,⁸² συνεχίσαμε να πλέουμε με πολύ λίγο άνεμο και κωπηλατώντας μέχρι που φτάσαμε στο φρούριο της Βόνιτσας, το πλιοβασίλεμα. Ο καπετάνιος, που, προς έκπληξή μας, ήταν ο ίδιος Ντουλτσινιώτης που είχαμε στο τελευταίο ολέθριο ταξίδι μας, είπε πως θα μπορούσαμε να περιμένουμε το πρωινό αεράκι, έτσι μείναμε κοντά στη Βόνιτσα για λίγο και δεν προχωρήσαμε παρά ελάχιστα κατά τη διάρκεια της νύχτας.

80 Υπάρχει ασάφεια στο κείμενο του Χόμπχουζ και είναι λογικό, εφόσον είναι ασαφές και το σωζόμενο κείμενο του Στράβωνα (*Γεωγραφικά*, 7.7.5-7.7.6).

81 Στο αγγλικό κείμενο «Vaielitia, or Valetitzia».

82 Όπως είδαμε και πιο πάνω η ονομασία αυτή ταυτίζεται με το ακρωτήριο Άκτιο.

Η Βόνιτσα είναι μία μικρή κωμόπολη, που κατοικείται από Έλληνες, της οποίας το κυριότερο εμπόριο είναι τα αυγοτάραχα,⁸³ αλατισμένα και πεπεσμένα σε ρολά όπως τα λουκάνικα. Το φρούριο, το οποίο παραδόθηκε από τους Γάλλους στην Υψηλή Πύλη, ή μάλλον στον Αλή πασά, δεν είναι πολύ ισχυρό και φυλάσσεται από ένα μικρό σώμα Αλβανών.

Ο ήλιος ανέτειλε πάνω από τους λόφους των Αγράφων, στο βάθος του κόλπου, και προχωρήσαμε χαλαρά με τα πανιά και τα κουπιά, κοντά στις νότιες ακτές του κόλπου, κάτω από μία σειρά λόφων καλυμμένων με δάση και με κάποια καλλιεργημένα σημεία αλλά χωρίς κανένα χωριό στον ορίζοντα. Στις 4:00 το απόγευμα φτάσαμε στο Λουτρακί, που βρίσκεται σε ένα βαθύ όρμη και περιτριγυρίζεται από βράχια και δάση, στη νοτιανατολική γωνία του κόλπου. Ο κόλπος εκτείνεται οκτώ ή εννιά μίλια ακόμη προς τα ανατολικά και πρέπει σε όλο του το μήκος να είναι τουλάχιστον τόσο μακρύς όσο τον περιγράφει ο Πολύβιος και ο Στράβων. Είναι αλήθεια πως ο ιστορικός (Πολύβιος) αναφέρει ξεκάθαρα ότι το μήκος είναι τριακόσια στάδια ή τριανταεπτάμισι ρωμαϊκά μίλια (Πολύβιος Βιβλ. iv, Κεφ. 69). Ο γεωγράφος (Στράβων) χρησιμοποιεί την έκφραση «κύκλος» (Στράβων Βιβλ. vii.), αν και με τη λέξη αυτή πρέπει να εννοούσε τη μεγαλύτερη διάμετρο και όχι την περιφέρεια, παρόλο που η λέξη «κύκλος» σε άλλα σημεία του ίδιου συγγραφέα χρησιμοποιείται ως συνώνυμο της περιφέρειας.* Σύμφωνα με τον Πλίνιο, (Φυσική Ιστορία, Βιβλ. iv, Κεφ. 1), ο κόλπος έχει μήκος τριάντα εννέα μίλια και πλάτος δεκαπέντε μίλια. Ο Πολύβιος έχει προσθέσει ότι το πλάτος είναι σε κάποια σημεία ίσο με το ένα τρίτο του μήκους του κόλπου. Αναμφίβολα η θέση του Λουτρακίου ήταν μία από τα πολλά καλά λιμάνια, που σύμφωνα με τον Στράβωνα είναι γεμάτος ο Αμβρακικός. Ακόμα και τώρα είναι το καταφύγιο για κάποιες βάρκες από τα νησιά, που το επισκέπτονται που και που και ανταλλάσσουν τα εμπορεύματά τους με μαλλιά και δέρματα από την Ακαρνανία. Είδαμε αρκετά από αυτά τα εμπορικά πλοία να κατευθύνονται προς τη «Νέα Γη» (Terra Nova) και τη χαμηλότερη άκρη του κόλπου.

Ο κόλπος της Άρτας τον καιρό του Μπαρμπαρόσα ήταν ο τόπος συνάντησης του τουρκικού ναυτικού, που υπήρχε για να ανατρέψει τις χριστιανικές δυνάμεις στις ιταλικές θάλασσες. Αλλά δεν γνωρίζω αν έπλευσε εδώ ποτέ κανένα μεγάλο πολεμικό πλοίο σύγχρονης κατασκευής.

83 Στο αγγλικό κείμενο «boutaraga».

* Μετά την καταγραφή των παραπάνω, διαπίστωσα ότι ο Casaubon⁸⁴ στο βιβλίο του «Commentary on Strabo» (Ερμηνευτικές σημειώσεις για τον Στράβωνα) έκανε σύγκριση των δύο αποσπασμάτων χωρίς κανένα σχολιασμό. Έτσι πρέπει μάλλον να θεωρήσουμε ότι ο «κύκλος» έχει την ίδια σημασία με το «κόλπος», αν και σε όποιο άλλο σημείο του ίδιου συγγραφέα το έχω δει, φαίνεται να έχει τη σημασία «περίοδος», «περίμετρος», ή «στρογγυλός», λέξεις που χρησιμοποιεί συνήθως.

Βιβλιογραφία

- Κόντη Βούλα, *Τόπος και Εικόνα χαρακτηριστικά ξένων περιηγητών για την Ελλάδα*, τόμος Δ', 19^{ος} αιώνας, Αθήνα, 1982.
- Κοσμάς Θόδωρος Δ., *Η Ζίτσα του 19^{ου} αιώνα όπως την είδαν οι ξένοι περιηγητές*, Ιωάννινα, 1998.
- Οδοιπορικά Ηπείρου και Θεσσαλίας υπό του παρά τω Υπουργείω των Στρατιωτικών Επιτελικού Γραφείου*, Αθήνα, 1880.
- Παπασταύρου Αναστάσιος Ι., *Τα Γιάννενα του 19^{ου} αιώνα όπως τα περιέγραψαν και τα απεικόνισαν οι ξένοι περιηγητές*, Ιωάννινα, 1994.
- Πρεβελάκης Ε., Καλλιατάκη-Μερτικοπούλου Κ., *Η Ήπειρος, ο Αλή πασάς και η Ελληνική Επανάσταση. Προξενικές εκθέσεις του William Meyer από την Πρέβεζα 1819-1822*, τόμος Α' και Β', Αθήνα, 1996.
- Σιμόπουλος Κυριάκος, *Βύρων*, Αθήνα, 1969.
- Σιμόπουλος Κυριάκος, *Ξένοι Ταξιδιώτες στην Ελλάδα 1810-1821*, Αθήνα, 1999.
- Σιμόπουλος Κυριάκος, *Πώς είδαν οι ξένοι την Ελλάδα του '21*, Αθήνα, 1999.
- Ψιμούλη Βάσω Δ., *Σούλι και Σουλιώτες*, Αθήνα, 1998.
- Byron George Gordon Noel Lord, *Childe Harold's Pilgrimage*, London, 1812.
- Hobhouse John Cam, *A journey through Albania and other provinces of Turkey in Europe and Asia to Constantinople during the years 1809 and 1810*, London, 1813.
- Plomer William, *The diamond of Jannina : Ali Pasha 1741-1822*, London, 1970.
- The Library of Henry M. Blackmer II*, κατάλογος του οίκου δημοπρασιών Sotheby's, Λονδίνο, Οκτώβριος 1989.
- The Ottoman World. The Library of Sefik E. Atabey with a supplement*, κατάλογος του οίκου δημοπρασιών Sotheby's, 3 τόμοι, Λονδίνο, Μάιος 2002.
- Tomkinson John L., *Travellers' Greece. Memories of an Enchanted Land*, Αθήνα, 2002.

84 Isaac Casaubon, 1559-1614.